

‘Ecclesia de Eucharistia’

aan de bisschoppen, de priesters en diakens, de religieuzen en aan alle christengelovigen over de Eucharistie in haar verhouding tot de Kerk

Inleiding

1. *De Kerk leeft van de Eucharistie. Deze waarheid drukt niet alleen een dagelijkse geloofservaring uit, maar bevat beknopt de kern van het mysterie van de Kerk. Met vreugde ervaart zij op allerlei wijzen de voortdurende verwerking van de belofte: “Weet wel, Ik ben met jullie, alle dagen, tot aan de voleinding van de wereld” (Mt 28,20).*

Maar in de Eucharistie, door de verandering van het brood en van de wijn in het lichaam en bloed van de Heer, geniet zij van deze aanwezigheid met een unieke intensiteit. Sedert de Kerk, het Volk van het Nieuwe Verbond, met Pinksteren begonnen is met haar pelgrimstocht naar het hemels vaderland, heeft het goddelijke Sacrament onophoudelijk haar dagen getekend, en ze vervuld van vertrouwvolle hoop.

Het Tweede Vaticaanse Concilie heeft terecht geleerd, dat het eucharistische offer “de oorsprong en het hoogtepunt van heel het christelijk leven”¹ is. “Want in de heilige Eucharistie ligt heel het geestelijk goed van de Kerk vevat, namelijk Christus zelf, ons Paaslam en het levend brood dat het door zijn Vlees in de heilige Geest tot leven gebrachte en tot leven wekkende leven schenkt aan de mensen.”² Daarom is de blik van de Kerk voortdurend gericht op de Heer die in het Sacrament van het altaar aanwezig is; daarin ontdekt zij de volledige manifestatie van zijn oneindige liefde.

2. In de loop van het grote Jubileum van het jaar 2000 mocht ik de Eucharistie vieren in het Cenakel te Jeruzalem; daar waar zij volgens de overlevering voor het eerst door Christus zelf werd voltrokken. *De Bovenzaal is de plaats waar dit heiligste Sacrament werd ingesteld.* Daar nam Christus het brood in zijn handen, brak het, en gaf het aan zijn leerlingen met de woorden: “Neemt en eet allen hiervan: dit is mijn lichaam, dat voor u wordt overgeleverd” (vgl. Mt 26,26; Lc 22,19; 1Kor 11,24). Daarna nam hij de kelk met wijn in zijn handen en zei tot hen: “Neemt en drinkt allen hieruit: dit is de kelk van het nieuwe en eeuwige Verbond, mijn bloed dat voor u en voor allen vergoten wordt tot vergeving van de zonden” (vgl. Mc 14,24; Lc 22,20; 1Kor 11,25). Ik ben de Heer Jezus dankbaar dat ik juist op deze plaats in gehoorzaamheid aan zijn opdracht mocht herhalen: “Blijf dit doen om Mij te gedenken” (Lc 22,19), die woorden die hij 2000 jaar geleden heeft uitgesproken.

Hebben de apostelen die deelnamen aan het Laatste Avondmaal de betekenis van die woorden begrepen, die uit de mond van Christus kwamen? Misschien niet. Deze woorden zouden pas volkomen helder worden aan het einde van het *Triduum Sacrum*, dat wil zeggen de tijd van donderdagavond tot zondagochtend. Deze dagen omvatten het *Mysterium Paschale*, en ook het *Mysterium Eucharisticum*.

3. De Kerk komt voort uit het paasmysterie. Juist daarom staat de Eucharistie als Sacrament van het paasgeheim bij uitstek, *in het middelpunt van het kerkelijke leven*. Dat kan men reeds zien in de eerste beelden van de Kerk die de Handelingen van de apostelen ons bieden: “Ze wijdden zich trouw aan het onderwijs dat de apostelen gaven, en aan de onderlinge gemeenschap, het breken van het brood en het gebed” (Hnd 2,42). Het “breken van het brood” verwijst naar de Eucharistie. 2000 jaar later gaan wij er nog steeds mee door dit oorspronkelijke beeld van de Kerk te realiseren. En terwijl wij dat in de Eucharistieviering doen, worden we geestelijk teruggevoerd naar het paasmysterie: naar datgene dat gebeurde tijdens het afscheidsmaal op de avond van Witte Donderdag en naar hetgeen daarna gebeurde. De instelling van de Eucharistie liep immers sacramenteel vooruit op de gebeurtenissen die, te beginnen met de doodsangst van Getsemane, kort daarop zouden plaatsvinden. Opnieuw zien wij Christus, zoals Hij de zaal van het Laatste Avondmaal verlaat, om met zijn leerlingen het dal van de beek Cedron door te trekken en naar de hof van Olijven te gaan. In deze tuin zijn zelfs vandaag nog enkele oeroude olijfbomen. Misschien

waren zij getuigen van alles wat zich op die avond in hun schaduw heeft voorgedaan, toen Christus in zijn gebed werd overvallen door doodsangst en zijn zweet als bloed op de aarde druppelde (vgl. Lc 22,44). Het bloed dat Hij kort tevoren aan de Kerk had nagelaten als drank van het heil in het Sacrament van de Eucharistie, *werd vanaf dat moment vergoten*; spoedig zou het vergieten van zijn bloed tot voltooiing komen op Golgotha om zo tot werktuig van onze Verlossing te worden: “Christus ... is gekomen, de hogepriester van de komende goede dingen; ... Hij is eens en voorgoed het heiligdom binnengegaan, en niet met het bloed van bokken en kalveren maar met zijn eigen bloed heeft Hij een eeuwige verlossing verworven” (Heb 9,11-12).

4. *Het uur van onze verlossing.* Ofschoon diep getroffen, vlucht Jezus niet voor zijn ‘uur’. “Zal Ik dan zeggen: ‘Vader, red Mij uit dit uur?’ Nee, want juist daarom ben ik gekomen: met het oog op dit uur” (Joh 12,27). Hij wilde dat zijn leerlingen Hem gezelschap hielden, maar toch moest Hij eenzaamheid en verlatenheid ervaren: “Konden jullie dan niet één uur wakker blijven met Mij? Blijf wakker en bid dat jullie in de beproeving niet bezwijken” (Mt 26,40-41). Alleen Johannes zou aan de voet van het kruis blijven, aan de zijde van Maria en de vrome vrouwen. De doodsstrijd in Getsemane was de inleiding op de doodsstrijd aan het kruis op Goede Vrijdag. *Het heilige uur*, het uur van de verlossing van de wereld. Telkens wanneer de Eucharistie gevierd wordt bij het graf van Jezus in Jeruzalem keert men bijna tastbaar terug naar zijn ‘uur’, het uur van zijn Kruis en verheerlijking. Iedere priester die de heilige Mis viert, wordt samen met de christelijke gemeente die eraan deelneemt, in de geest teruggeleid naar die plaats en naar dat uur.

“*Hij is gekruisigd, gestorven en begraven, hij is nedergedaald ter helle, de derde dag verrezen uit de doden.*” De woorden van de geloofsbelijdenis weerklinken in de woorden van de beschouwing en van de verkondiging: “*Ecce lignum crucis, in quo salus mundi pependit. Venite adoremus.*” Dit is de uitnodiging die de Kerk in het middaguur van Goede Vrijdag aan alle mensen richt. Zij herneemt haar gezang tijdens de Paastijd, om te verkondigen: “*Surrexit Dominus de sepulcro qui pro nobis pependit in ligno. Alleluia*”.

5. “*Mysterium fidei!* – het geheim van het geloof!” Wanneer de priester deze woorden uitspreekt of zingt antwoorden alle aanwezigen: “Heer Jezus, wij verkondigen uw dood, en wij belijden tot Gij wederkeert, dat Gij verrezen zijt”.

Met deze of soortgelijke woorden *openbaart* de Kerk, terwijl zij Christus laat zien in het geheim van zijn passie, *ook haar eigen geheim: Ecclesia de Eucharistia*. Voordat de Kerk door de gave van de heilige Geest met Pinksteren naar buiten treedt en uitgaat over de wegen van de wereld, is zeker de instelling van de Eucharistie in het Cenakel een beslissend moment van haar vorming. Haar fundament en haar bron is heel het paastridium, maar dit is als het ware voor altijd bijeengebracht, voorafgebeeld en geconcentreerd in het geschenk van de Eucharistie. In dit geschenk vertrouwd Jezus Christus aan zijn Kerk toe dat zij voor altijd het Paasmysterie tegenwoordig zou stellen. Met deze gave stichtte Hij een mysterieuze ‘gelijktijdigheid’ tussen *dat triduum* en de loop van de eeuwen. De gedachte hieraan roept in ons gevoelens op van grote verbijstering en dankbaarheid. In de gebeurtenis van Pasen en in de Eucharistie die haar de eeuwen door tegenwoordig stelt, is er een werkelijk enorm ‘vermogen’ dat heel de geschiedenis omvat als de ontvanger van de genade van de verlossing. Deze verbijstering moet de Kerk altijd vervullen wanneer zij zich verzamelt voor de viering van de Eucharistie maar op heel bijzondere wijze zou zij de bedienaar van de Eucharistie moeten vervullen. Want hij is het die door het gezag dat hem gegeven is in het Sacrament van de priesterwijding, de consecratie voltrekt. Hij is het die zegt, met de macht die tot hem komt van Christus in het Cenakel: “Dit is mijn lichaam dat voor u zal worden overgeleverd ... dit is de beker van mijn bloed dat voor u zal worden vergoten” De priester zegt deze woorden, of liever *hij stelt zijn stem ter beschikking van Hem die deze woorden sprak in de Bovenzaal* en die wil dat zij worden herhaald in elke generatie door allen die in de Kerk door hun wijding deel hebben aan zijn priesterschap.

6. Ik zou deze eucharistische verwondering opnieuw willen opwekken met de voorliggende encycliciek, aansluitend bij de erfenis van het Jubeljaar die ik heb nagelaten aan de Kerk in de apostolische Brief *Novo millennio ineunte* en zijn mariale bekroning, *Rosarium Virginis Mariae*. De beschouwing van het gelaat van Christus, een beschouwing samen met Maria, is het ‘programma’ dat ik aan de Kerk heb voorgelegd bij de dageraad van het derde millennium, waarbij ik haar uitnodig om uit te varen op de zee van de geschiedenis met het enthousiasme van de nieuwe evangelisatie. Christus beschouwen betekent in staat zijn Hem te herkennen waar Hij zich laat zien in de talloze vormen van zijn aanwezigheid, maar bovenal in het levende Sacrament van zijn lichaam en zijn bloed. *De Kerk leeft van Christus in de Eucharistie*; door Hem wordt zij gevoed en door Hem wordt zij verlicht. De Eucharistie is geheim van het geloof en tegelijkertijd “geheim van het licht”.³ Telkens wanneer de Kerk de Eucharistie viert, kunnen de gelovigen in zekere zin de ervaring van de beide leerlingen op de weg naar Emmaüs opnieuw beleven: “Nu gingen hun de ogen open en ze herkenden Hem” (Lc 24,31).

7. Vanaf het moment waarop ik mijn dienst begon als de opvolger van Petrus, heb ik Witte Donderdag, de dag van de Eucharistie en de dag van het priesterschap, altijd ervoor bestemd om een brief te sturen naar alle priesters van de wereld. Dit jaar, het vijftiendwintigste van mijn pontificaat, wens ik de hele Kerk nog veel meer te betrekken in deze eucharistische overweging, ook als een manier om de Heer te danken voor de gaven van de Eucharistie en van het priesterschap: “Gave en geheim.”⁴ Door het uitroepen van het Jaar van de Rozenkrans wil ik dit, mijn vijftiendwintigste jaar, plaatsen *onder het teken van de beschouwing van Christus in de school van Maria*. Daarom kan ik deze Witte Donderdag niet voorbij laten gaan zonder stil te staan bij het ‘eucharistische gelaat’ van Christus en met nieuwe kracht de Kerk te wijzen op de centrale betekenis van de Eucharistie. Van haar leeft de Kerk. Met dit ‘levende brood’ voedt zij zich. Hoe zou ik niet de behoefte kunnen voelen om allen ertoe op te wekken deze ervaring steeds opnieuw te hebben?

8. Wanneer ik denk aan de Eucharistie en kijk naar mijn leven als priester, als bisschop en als opvolger van Petrus, denk ik spontaan aan de vele momenten en aan de plaatsen waar het mij gegeven was de Eucharistie te vieren. Ik herinner mij de parochiekerk van Niegowia waar ik mijn eerste pastorale opdracht had, de collegiale kerk van Sint Florian in Krakau, de Kathedraal op de Wawel, de Sint Pieter en de vele basilieken en kerken van Rome en in de hele wereld. Ik kon de heilige mis vieren in kapellen langs bergpaden, aan de oevers van meren, aan zee-kusten; ik heb ze gevierd aan altaren die in stadions waren opgericht, op de pleinen van de steden ... Deze zo verschillende ‘scènes’ van mijn Eucharistievieringen hebben mij duidelijk haar universele en om zo te zeggen kosmische karakter laten ervaren. Ja, kosmisch! Want ook dan wanneer men haar viert op het kleine altaar van een dorpskerk, wordt de Eucharistie altijd in een zekere zin *op het altaar van de wereld* gevierd. Zij verbindt hemel en aarde. Zij omvat en vervult al het geschapene. De Zoon van God is mens geworden om voor Hem die alles uit het niets heeft geschapen, al het geschapene in een hoogste act van lof te herstellen. En zo geeft Hij, de eeuwige Hogepriester, doordat Hij door het bloed van zijn kruis binnentreedt in het eeuwige heiligdom, aan de Schepper en Vader de hele verlorene schepping terug. Dit doet Hij door het priesterlijke ambt in de Kerk, ter ere van de Allerheiligste Drie-eenheid. Dit is waarlijk het *Mysterium fidei* dat in de Eucharistie wordt volvoerd: de wereld die is voortgekomen uit de handen van God de Schepper, keert naar Hem door Christus verlost terug.

9. De Eucharistie, de heilbrengende aanwezigheid van Jezus in de gemeenschap van de gelovigen en haar geestelijke voedsel, is het meest waardevolle bezit dat de Kerk op haar pelgrimstocht door de geschiedenis kan hebben. Dit verklaart de zorgzame aandacht die zij altijd heeft getoond voor het eucharistische mysterie, een aandacht die gezagvol wordt uitgedrukt in het werk van de concilies en van de pausen. Kunnen wij anders dan bewondering hebben voor de leerstellige uiteenzettingen van de decreten over de allerheiligste Eucharistie en over het heilig Misoffer, die zijn uitgevaardigd door het Concilie van Trente? Deze bladzijden hebben de eeuwen door zowel de theologie als ook de catechese geleid en nog steeds zijn zij het leerstellige referentiepunt voor de voortdurende vernieuwing en voor de groei van het volk van God in het geloof en in de liefde tot de heilige Eucharistie. In tijden die dichterbij de onze liggen zijn drie encyclieken te noemen: de Encycliek *Mirae Caritatis* (28 mei 1902)⁵ van paus Leo XIII, de Encycliek *Mediator Dei* (20 november 1947)⁶ van Pius XII, en de Encycliek *Mysterium fidei* (3 september 1965)⁷ van paus Paulus VI.

Het Tweede Vaticaans Concilie – of-schoon het geen specifiek document over het eucharistische mysterie heeft uitgevaardigd – belicht in elk geval verschillende aspecten ervan in zijn documenten, en meer bijzonder in de dogmatische Constitutie over de Kerk *Lumen gentium* en in de Constitutie over de heilige liturgie *Sacrosanctum Concilium*.

Zelf heb ik in de eerste jaren van mijn apostolische dienst op de Stoel van Petrus de apostolische Brief *Dominicae Cenaе* (24 februari 1980)⁸ geschreven waarin ik enkele aspecten van het eucharistische mysterie uiteenzette en het belang ervan voor het leven van hen die haar bedienaars zijn. Vandaag neem ik de draad van dat betoog weer op met zelfs nog grotere emotie en dankbaarheid in mijn hart, waarbij ik als het ware de woorden van de psalmist laat weerklinken: “Wat zal ik op mijn beurt aan de Heer geven voor al het goede aan mij besteed? Ik hef de beker tot dank voor uw weldaad, de naam van de Heer roep ik uit” (Ps 116,12-13).

10. Deze dienst van de verkondiging van de kant van het Leergezag heeft een antwoord gekregen in de innerlijke groei van de christelijke gemeente. Zonder twijfel heeft de *liturgiehervorming van het Concilie* in hoge mate bijgedragen aan een bewustere, actievere en vruchtbaarder deelname aan het heilig Offer van het Altaar van de kant van de gelovigen. Op veel plaatsen is *aanbidding van het heilig Sacrament* ook een belangrijke dagelijkse praktijk en wordt een onuitputtelijke bron van heiligheid. De vrome deelname van de gelovigen aan de eucharistische

processie op Sacramentsdag is een genade van de Heer die ieder jaar vreugde brengt aan hen die eraan deelnemen. Andere positieve tekenen van geloof in en liefde voor de Eucharistie zouden nog genoemd kunnen worden.

Helaas *is er* naast dit licht *ook schaduw*. Op sommige plaatsen is de praktijk van de eucharistische aanbidding vrijwel volledig verwaarloosd. In verschillende delen van de Kerk zijn misbruiken opgetreden, die lijden tot verwarring met betrekking tot het gezonde geloof en de katholieke leer ten aanzien van dit wonderbaarlijke Sacrament. Soms komt men een uiterst verengd begrip van het eucharistische mysterie tegen. Beroofd van zijn betekenis als offer wordt het gevierd als ware het eenvoudigweg een broederlijke maaltijd. Daarenboven wordt van tijd tot tijd de noodzaak van het ambtelijke priesterschap dat wortelt in de apos-tolische opvolging verduisterd en de sacramentaliteit van de Eucharistie wordt teruggebracht tot louter werkdadigheid in de verkondiging. Dit heeft hier en daar geleid tot oecumenische initiatieven die hoewel edel in hun motieven, toegeven aan eucharistische praktijken die in tegenspraak zijn met de discipline waarmee de Kerk haar geloof uitdrukt. Kunnen wij anders dan onze diepe droefheid over dit alles uitdrukken? De Eucharistie is een te groot geschenk dan dat wij dubbelzinnigheid en verschraving van de betekenis zouden kunnen dulden.

Ik vertrouw erop dat deze encycliek er effectief aan kan bijdragen om de schaduwen van onaanvaardbare doctrines en praktijken te verdrijven, opdat de Eucharistie verder moge stralen in heel de glans van haar mysterie.

Hoofdstuk I

Geheim van het geloof

11. “In de nacht waarin Hij werd overgeleverd heeft de Heer Jezus” (1Kor 11,23) het eucharistische Offer van zijn Lichaam en zijn Bloed ingesteld. De woorden van de heilige apostel Paulus voeren ons terug naar de dramatische omstandigheden waarin de Eucharistie is ontstaan. De gebeurtenis van het lijden en van de dood van de Heer staan onuitwisbaar in haar geschreven. Zij is niet slechts een in-herinnering-roepen, maar het sacramenteel opnieuw tegenwoordig stellen van deze gebeurtenis. Het is het offer van het kruis dat de eeuwen door voortduurt.⁹ Deze waarheid wordt goed uitgedrukt door de woorden waarmee het gelovige volk in de Latijnse ritus de verkondiging van de priester “Geheim van het geloof” beantwoordt: “*Heer, wij verkondigen Uw dood!*”

De Kerk heeft de Eucharistie van Christus haar Heer niet ontvangen als een gave, hoe kostbaar ook, temidden van zovele andere, maar als *de gave bij uitstek*, want het is de gave van Hemzelf, van zijn persoon in zijn heilige mensheid, alsook de gave van zijn verlossingswerk. Het blijft ook niet beperkt tot het verleden, immers: “Alles wat Christus is en alles wat Hij voor de mensen gedaan en geleden heeft, maakt deel uit van de goddelijke eeuwigheid en overkoepelt dus alle tijden.”¹⁰

Wanneer de Kerk de heilige Eucharistie, de gedachtenis van de dood en de verrijzenis van haar Heer, viert, wordt dit centrale geheim van het heil werkelijk tegenwoordig gesteld, en “wordt het werk van onze verlossing voltrokken”.¹¹ Dit offer is voor de verlossing van het mensengeslacht zo beslissend, dat Jezus Christus het pas toen heeft voltooid en naar de Vader is teruggekeerd, *nadat Hij ons het middel heeft nagelaten om eraan deel te nemen*, alsof wij erbij aanwezig waren geweest. Iedere gelovige kan aldus eraan deelnemen en er onuitputtelijk de vruchten van verkrijgen. Dat is het geloof waaruit de christelijke generaties in de loop van de eeuwen geleefd hebben. Dit geloof heeft het Leergezag van de Kerk onophoudelijk met blijde dankbaarheid voor het onschatbare geschenk bevestigd.¹² Ik zou nog eenmaal aan deze waarheid willen herinneren en mij met u, mijn zeergeliefde broeders en zusters, willen verenigen in aanbidding vóór dit mysterie: een groot mysterie, het mysterie van de barmhartigheid. Wat had Jezus nog meer kunnen doen voor ons? Waarachtig, in de Eucharistie toont Hij ons een liefde die “tot het uiterste” (Joh 13,1) gaat, een liefde die geen maat kent.

12. Dit aspect van de universele liefde van het eucharistische offer is gebaseerd op de woorden van de Verlosser zelf. Toen Hij het instelde zei Hij niet slechts: “Dit is mijn lichaam”, “dit is mijn bloed”, maar voegde er vervolgens aan toe: “Dat voor u gegeven wordt”, “Dat voor u vergoten wordt” (Lc 22,19-20). Jezus verklaarde niet eenvoudigweg dat hetgeen Hij hun te eten en te drinken gaf zijn lichaam en zijn bloed was; Hij drukte bovendien *het offerkarakter ervan* uit en stelde zijn offer sacramenteel tegenwoordig dat spoedig gebracht zou worden aan het kruis voor de redding van allen. “De mis is tegelijk en onscheidbaar de gedachtenis van het offer, waarin het Kruisoffer vereeuwigd wordt, en van het heilig gastmaal dat bestaat in de gemeenschap met het lichaam en bloed van de Heer.”¹³

De Kerk leeft onophoudelijk van het offer van de Verlossing en zij benadert het niet alleen door een van geloof vervulde herinnering maar ook als een werkelijk contact, aangezien *dit offer telkens opnieuw tegenwoordig*

wordt gesteld, sacramenteel voortduurt, in iedere gemeente die het brengt door de handen van de gewijde priester. Op deze wijze reikt de Eucharistie aan de mensen van vandaag de verzoening aan die Christus eens en voorgoed heeft verkregen voor de mensheid van alle tijden. “Het offer van Christus vormt met het offer van de eucharistie *één enkel offer*.”¹⁴ De heilige Johannes Chrysostomus verwoordde het goed: “Wij offeren altijd hetzelfde Lam, niet vandaag het ene en morgen een ander maar altijd hetzelfde. Daarom is er altijd slechts één offer ... Ook vandaag offeren wij dat slachtoffer dat eens werd geofferd en dat nooit op zal raken.”¹⁵

De Mis stelt het offer van het Kruis tegenwoordig; zij voegt zich er niet aan toe en vermenigvuldigt het niet.¹⁶ Wat herhaald wordt is het vieren *ter gedachtenis*, het tonen ter gedachtenis (*memorialis demonstratio*),¹⁷ hetgeen Christus' ene, definitieve verlossende offer steeds tegenwoordig stelt in de tijd. De offernatuur van het eucharistische geheim kan dientengevolge niet begrepen worden als iets op zichzelf staands, onafhankelijk van het Kruis of slechts indirect verwijzend naar het offer van Calvarië.

13. Krachtens haar innige relatie met het offer van Golgotha, is de Eucharistie *offer in de eigenlijke betekenis* en niet slechts in een algemene zin, alsof het om een loutere zelfgave van de Heer ging als geestelijk voedsel voor de gelovigen. De gave van zijn liefde en van zijn gehoorzaamheid tot aan het laatste moment van zijn leven (vgl. Joh 10,17-18) is in de eerste plaats een geschenk aan zijn Vader. Natuurlijk is het een gave ter wille van ons, ja, van de hele mensheid (vgl. Mt 26,28; Mc 14,24; Lc 22,20; Joh 10,15), maar toch is het *eerst en vooral een geschenk aan de Vader*: “de Vader heeft deze totale zelfgave van zijn Zoon, die ‘gehoorzaam (werd) tot de dood’ (Fil 2,8), aanvaard en er Hem de gave voor geschonken die Hem als Vader eigen is: het nieuwe en onsterfelijke leven in de verrijzenis.”¹⁸

Doordat Christus aan de Kerk zijn offer heeft geschonken heeft Christus ook het geestelijk offer van de Kerk tot het zijne gemaakt, de Kerk die geroepen is om zichzelf te offeren in vereniging met het offer van Christus. Dit is de leer van het Tweede Vaticaans Concilie betreffende alle gelovigen: “Deelnemend aan het eucharistisch offer, dat de oorsprong en het hoogtepunt van heel het christelijk leven is, dragen zij het goddelijk Offerlam en zichzelf met Hem op aan God.”¹⁹

14. Het Pasen van Christus omvat met het lijden en de dood ook zijn opstanding. Daaraan herinnert de acclamatie van het volk na de consecratie: “*Wij belijden dat Gij verrezen zijt.*” Het eucharistische offer stelt niet alleen het geheim van het lijden en de dood van de Verlosser tegenwoordig, maar ook het geheim van de verrijzenis die zijn offer bekroonde. Juist als de Levende en de Verrezene kan Christus zich in de Eucharistie tot het “brood des levens” (Joh 6,35.48), tot “levend brood” (Joh 6,51) maken. De heilige Ambrosius prentte dit de pasgedoopten als toepassing van de verrijzenisgebeurtenis voor hun eigen leven in: “Wanneer Christus vandaag de uwe is, dan staat Hij voor u iedere dag op uit de doden.”²⁰ De heilige Cyrillus van Alexandrië maakt ook duidelijk dat het deelnemen aan de heilige geheimen “een echte belijdenis en een echte gedachtenis zijn, dat de Heer gestorven is en tot het leven is teruggekeerd voor ons en voor ons heil”.²¹

15. Het opnieuw sacramenteel tegenwoordig stellen van het offer van Christus in de heilige Mis die bekroond wordt door zijn opstanding houdt een heel bijzondere aanwezigheid in, die – om met de woorden van Paulus VI te spreken – “*werkelijk*” genoemd wordt, niet in uitsluitende zin, alsof de andere niet ‘werkelijk’ waren, maar benadrukkend, omdat zij substantieel is, want zij brengt de aanwezigheid van de gehele en volledige Christus, de God-Mens, mee”.²² Daarmee wordt de altijd geldige leer van het Concilie van Trente: “Door de consecratie van het brood en de wijn vindt een verandering plaats van de hele substantie van het brood in de substantie van het Lichaam van onze Heer, en van de hele substantie van de wijn in de substantie van zijn bloed. Deze verandering is door de Heilige Katholieke Kerk treffend en in de eigenlijke betekenis transsubstantiatie genoemd.”²³ De Eucharistie is werkelijke een *Mysterium fidei*, een mysterie dat ons begrip te boven gaat en dat alleen kan worden gevat in geloof, zoals dikwijls naar voren is gebracht in de catechese van de Kerkvaders met betrekking tot dit goddelijke sacrament: “Zie niet” – spoort de heilige Cyrillus van Jeruzalem ons aan – “in het brood en de wijn louter natuurlijke elementen, aangezien de Heer uitdrukkelijk zei dat zij zijn lichaam en zijn bloed zijn: het geloof verzekert het je, ook al suggereren de zintuigen je iets anders”.²⁴

Adoro te devote, latens Deitas, zullen we blijven zingen met de Engelachtige Leraar. Vóór dit geheim van de liefde aanvaardt de menselijke rede volledig haar beperkingen. Men begrijpt hoe de eeuwen door deze waarheid de theologie heeft geprikkeld om ernaar te streven er een steeds dieper begrip van te krijgen.

Dit zijn prijzenswaardige pogingen, die des te nuttiger en indringender zijn, naarmate zij de kritische inbreng van het denken meer verbinden met het “geloofsleven” van de Kerk, dat zich in het bijzonder bevindt het “zekere charisma van de waarheid” van het Leergezag en in het “innerlijk begrip van geestelijke waarheden”²⁵ dat vooral de heiligen bereiken. Blijft de grens die door Paulus VI is aangegeven: “Elke theologische verklaring, die zich

bezighoudt met het begrip van dit geheim, moet om overeen te kunnen stemmen met ons geloof, eraan vasthouden dat brood en wijn in de objectieve werkelijkheid, onafhankelijk van ons denken, na de consecratie opgehouden hebben te bestaan, zodat van nu af het aanbidswaardige lichaam en het aanbidswaardige bloed van onze Heer voor ons tegenwoordig zijn onder de sacramentele gedaanten van brood en wijn.”²⁶

16. In haar volheid wordt de heilbrengende werking van het offer gerealiseerd, wanneer wij in de communie het lichaam en het bloed van de Heer ontvangen. Het eucharistische offer is uit zichzelf gericht op de innige gemeenschap van ons gelovigen met Christus door de communie: wij ontvangen Hem zelf die zich voor ons geofferd heeft, zijn lichaam dat Hij voor ons heeft prijsgegeven aan het Kruis, zijn bloed dat Hij heeft “vergoten voor velen tot vergeving van zonden” (Mt 26,28). Herinneren we ons zijn woorden: “Zoals Ik leef uit de Vader, de Levende, die Mij gezonden heeft, zo zal ook hij die Mij eet, leven uit Mij” (Joh 6,57). Het is Jezus zelf die ons verzekert dat een dergelijke vereniging die door Hem wordt voorgesteld in analogie met die van het leven van de Drie-eenheid, zich waarlijk realiseert. *De Eucharistie is een echte maaltijd*, waarin Christus zichzelf aanbiedt als ons voedsel. Toen Jezus voor de eerste keer sprak van dit voedsel, waren zijn toehoorders verbijsterd en verward, zodat de Meester zich gedwongen zag de objectieve waarheid van zijn woorden te onderstrepen: “Waarachtig, Ik verzeker u: als u het vlees van de Mensenzoon niet eet, als u zijn bloed niet drinkt, is er geen leven in u” (Joh 6,53). Het gaat niet om een figuurlijke voeding: “Mijn vlees is echt voedsel, mijn bloed is echte drank” (Joh 6,55).

17. Doordat wij deelhebben aan zijn lichaam en zijn bloed, deelt Christus ons ook zijn Geest mee. Sint Efraïm schrijft: “Hij noemde het brood zijn levende lichaam, hij vulde het met zichzelf en met zijn Geest. ... En degene die het met geloof eet, eet Vuur en Geest. ... Neemt daarvan, eet allen daarvan, en eet daarmee de heilige Geest. Het is werkelijk mijn lichaam en degene die het eet zal leven in eeuwigheid.”²⁷ In de eucharistische epiclesis vraagt de Kerk deze goddelijke Gave, bron van elke andere gave. In de *Goddelijke Liturgie* van de heilige Johannes Chrysostomus staat bijvoorbeeld te lezen: “Wij roepen U aan, wij bidden U en wij smeken U: zend uw heilige Geest over ons allen en over deze gaven, ... opdat zij die eraan deelnemen reiniging van de ziel verkrijgen, de vergeving van de zonden en de gaven van de heilige Geest.”²⁸ En in het *Romeins Missaal* vraagt de celebrant: “Geef dat wij mogen worden verkwikt door het nuttigen van zijn Lichaam en Bloed. Vervul ons van zijn heilige Geest opdat men ons in Christus zal zien worden tot één lichaam en één geest.”²⁹ Aldus doet Christus door de gaven van zijn Lichaam en zijn Bloed in ons de gave van zijn Geest toenemen, die wij reeds hebben ontvangen in het doopsel en die als een ‘zegel’ is aangeboden in het sacrament van het Vormsel.

18. De acclamatie die het volk uitspreekt na de consecratie vindt een gepast slot door het uitdrukken van de eschatologische dimensie die de viering van de Eucharistie kenmerkt (vgl. 1Kor 11,26): “*Tot Gij wederkeert*”. De Eucharistie betekent spanning naar het doel toe, voorsmaak van de door Christus beloofde volkomen vreugde (vgl. Joh 15,11); in zekere zin is zij een vooruitlopen op het Paradijs, “onderpand van de toekomstige heerlijkheid”.³⁰ In de Eucharistie spreekt alles van een vertrouwvol wachten “hoopvol wachtend op de komst van Jezus, Messias, uw Zoon”.³¹ Degenen die zich voeden met Christus in de Eucharistie hoeven niet te wachten tot het hiernamaals om het eeuwige leven te ontvangen: *zij bezitten het reeds op aarde*, als de eerste vruchten van een toekomstige volheid die de mens in zijn totaliteit zal omvatten. Want in de Eucharistie ontvangen wij ook de verzekering van onze lichamelijke verrijzenis bij het einde van de wereld: “Wie mijn vlees en bloed eet en drinkt, die bezit eeuwig leven: op de laatste dag laat Ik hem opstaan” (Joh 6,54). Deze verzekering van de toekomstige verrijzenis komt voort uit het feit dat het vlees van de Mensenzoon, gegeven als voedsel, zijn lichaam is in zijn verheerlijkte staat na de verrijzenis. Met de Eucharistie nemen wij, om zo te zeggen, het ‘geheim’ van de verrijzenis in ons op. Daarom definieert de heilige Ignatius van Antiochië terecht het eucharistische brood als “medicijn van de onsterfelijkheid, tegengif tegen de dood”.³²

19. De eschatologische spanning die de Eucharistie oproept *drukt de gemeenschap met de hemelse Kerk uit en versterkt die*. Het is niet toevallig dat in de oosterse anaforen en in de eucharistische gebeden van de Latijnse ritus in verering aan Maria, de altijd maagdelijke Moeder van onze Heer en God Jezus Christus, aan de engelen, de heilige apostelen, de roemrijke martelaren en alle heiligen wordt gedacht. Dit is een aspect van de Eucharistie dat het verdient om naar voren te worden gehaald: terwijl wij het offer van het Lam vieren, verenigen wij ons met de hemelse Liturgie, en sluiten wij ons aan bij die geweldige menigte die roept: “De redding komt van onze God, die op de troon zetelt, en van het Lam!” (Apk 7,10). De Eucharistie is werkelijk een opening van de hemel die zich over de wereld spreidt. Ze is een straal van de heerlijkheid van het hemelse Jeruzalem, die de wolken van onze geschiedenis doorbreekt en die met zijn licht onze weg beschijnt.

20. Een betekenisvolle consequentie van de eschatologische spanning binnen de Eucharistie bestaat in het feit dat zij onze weg door de geschiedenis een impuls geeft, doordat zij een zaadje van levendige hoop legt in de dagelijkse toewijding van ieder afzonderlijk aan de vervulling van zijn eigen plichten. Wanneer de christelijke kijk op de dingen er werkelijk toe leidt dat wij kijken naar “de nieuwe hemel” en “de nieuwe aarde” (vgl. *Apk* 21,1), dan verzwakt dit niet, *maar stimuleert juist ons verantwoordelijkheidsgevoel voor de huidige wereld*.³³ Ik wil dit graag met kracht herhalen bij het begin van het nieuwe millennium opdat de christenen zich meer dan ooit betrokken voelen bij het nauwgezet nakomen van hun plichten als burgers van de aarde. Het is hun opdracht met het licht van het Evangelie bij te dragen aan de opbouw van een wereld naar de maatstaf van de mens en in volkomen harmonie met het plan van God.

Veel problemen verduisteren de horizon van onze tijd. Het mag volstaan te denken aan de noodzaak om te werken voor de vrede, om degelijke voorwaarden van ge-rechtigheid en solidariteit in de betrekkingen tussen de volkeren te brengen, en om het menselijk leven vanaf de ontvangenis tot aan zijn natuurlijke einde te verdedigen. En wat moet men denken van de duizend ongerijmdheden van een ‘gemonialiseerde’ wereld, waarin de zwaksten, de kleinsten en de armsten schijnbaar weinig te verwachten hebben? Juist in deze wereld moet de christelijke hoop oplichten! Ook daarom wilde de Heer in de Eucharistie bij ons blijven en heeft Hij in zijn heilige tegenwoordigheid bij de offermaaltijd de belofte van een door zijn liefde vernieuwde mensheid gegraveerd. Daar waar de synoptische evangeliën verslag doen van de instelling van de Eucharistie, biedt het Johannesevangelie, aldus de diepe betekenis aangevend, het verhaal van de “voetwassing”, waarin Jezus zich tot Heer van de gemeenschap en de dienst maakt (vgl. *Joh* 13,1-20), om zo de diepe betekenis van de instelling duidelijk te maken. De heilige apostel Paulus noemt van zijn kant de deelname van de christelijke gemeente aan de maaltijd van de Heer ‘onwaardig’, wanneer er verdeeldheid bestaat en de gemeente onverschillig staat tegenover de armen (vgl. *1Kor* 11,17-22.27-34).³⁴

Het verkondigen van de dood van de Heer, “totdat Hij komt” (*1Kor* 11,26) houdt voor alle christenen die aan de Eucharistie deelnemen de verplichting in om hun leven te veranderen, opdat het in zekere zin helemaal ‘eucharistisch’ wordt. Juist deze vrucht van de verandering van het bestaan en de plicht om de wereld om te vormen overeenkomstig het Evangelie, doen de eschatologische spanning van de Eucharistieviering en van het hele christelijke leven schitteren: “Kom, Heer Jezus!” (*Apk* 22,20).

Hoofdstuk II

De Eucharistie bouwt de Kerk op

21. Het Tweede Vaticaanse Concilie heeft eraan herinnerd dat de viering van de Eucharistie het middelpunt van het groeiproces van de Kerk is. Na de uitspraak: “De Kerk, die het rijk van Christus reeds nu op mysterieuze wijze tegenwoordig stelt, groeit in deze wereld door de kracht van God op zichtbare wijze”,³⁵ voegt het Concilie – net alsof het een antwoord wil geven op de vraag: “Hoe groeit zij?” – toe: “Telkens wanneer wij het kruisoffer, waardoor ‘ons paaslam, Christus, is geslacht’ (*1Kor* 5,7), op het altaar viëren, wordt het werk van onze verlossing voltrokken. Terzelfder tijd wordt door het sacrament van het eucharistisch brood de een-wording van de gelovigen die in Christus één lichaam vormen (vgl. *1Kor* 10,17), uitgebeeld en bewerkt.”³⁶

Een oorzakelijke invloed van de Eucharistie is juist bij het begin van de Kerk aanwezig. De evangelisten beschrijven nauwkeurig dat het de Twaalf, de apostelen, geweest zijn, die met Jezus bijeen kwamen voor het Laatste Avondmaal (vgl. *Mt* 26,20; *Mc* 14,17; *Lc* 22,14). Dit is een detail van opmerkelijk belang, want de apostelen “waren het zaad van het nieuwe Israël en tegelijkertijd de oorsprong van de heilige hiërarchie”.³⁷ Doordat Hij hun zijn lichaam en zijn bloed als voedsel gaf, betrok Christus hen op mysterieuze wijze bij het offer dat enkele uren daarna op Calvarië zou worden volbracht. Analogoos aan de sluiting van het verbond van de Sinai, dat door het offer en de besprenkeling met bloed werd bezegeld,³⁸ leggen de handelingen en de woorden van Jezus bij het Laatste Avondmaal de grondslag voor de nieuwe Messiaanse gemeenschap, het Volk van het Nieuwe Verbond.

Toen zij de uitnodiging van Jezus in de zaal van het avondmaal hebben aangenomen: “Neemt en eet ... drinkt allen hieruit ...” (*Mt* 26,26-27), zijn de apostelen voor het eerst tot sacramentele gemeenschap met Hem gekomen. Vanaf dit moment tot aan het einde der tijden wordt de Kerk door de sacramentele gemeenschap met de Zoon van God, die voor ons werd geofferd, opgebouwd: “Blijf dit doen om Mij te gedenken ... blijf dit doen om Mij te gedenken, telkens wanneer jullie eruit drinken” (*1Kor* 11,24-25; vgl. *Lc* 22,19).

22. Het in het doopsel opgenomen worden in Christus vernieuwt en versterkt zich voortdurend door het deelnemen aan het eucharistische offer, vooral door de volle deelname daaraan, die door de sacramentele communie

wordt bereikt. We kunnen zeggen dat niet alleen *ieder van ons afzonderlijk Christus ontvangt*, maar ook dat *Christus ieder van ons afzonderlijk ontvangt*. Hij sluit vriendschap met ons: “Mijn vrienden zijn jullie” (Joh 15,14). Dankzij Hem hebben wij zelfs het leven: “Zo zal ook hij die Mij eet, leven door Mij” (Joh 6,57). In de eucharistische communie wordt het ‘inwonen’ van de één in de ander van Christus en de leerling op de hoogste wijze werkelijkheid: “Blijft in Mij, zoals Ik in u” (Joh 15,4).

Door de vereniging met Christus wordt het Volk van het Nieuwe Verbond – verre van zich in zichzelf op te sluiten – tot ‘sacrament’ voor de mensheid,³⁹ tot teken en werktuig van het heil dat door Christus is bewerkt, tot licht van de wereld en tot zout van de aarde (vgl. Mt 5,13-16) voor de verlossing van allen.⁴⁰ De zending van de Kerk is rechtstreekse voortzetting van het werk van Christus: “Zoals de Vader Mij gezonden heeft, zo zend Ik jullie” (Joh 20,21). Daarom haalt de Kerk uit de altijd durende tegenwoordigstelling van het Kruisoffer in de Eucharistie en uit de gemeenschap met het Lichaam en het Bloed van Christus de noodzakelijke geestelijke kracht om haar zending te vervullen. Zo vormt de Eucharistie de *bron* en tegelijkertijd het *hoogtepunt* van de hele evangelisatie, aangezien haar doel de *communio* van de mensen en in Hem met de Vader en met de heilige Geest is.⁴¹

23. Door de eucharistische communie wordt de Kerk tegelijkertijd gesterkt in haar eenheid als Lichaam van Christus. De heilige Paulus richt zich op deze *eenheidsstichtende werking* van de eucharistische maaltijd wanneer hij aan de Korintiërs schrijft: “Het brood dat wij breken, geeft ons gemeenschap met het lichaam van Christus. Omdat het één brood is, vormen wij allen tezamen één lichaam, want allemaal hebben wij deel aan het ene brood” (1Kor 10,16-17). Het commentaar van de heilige Johannes Chrysostomus is precies en diepzinnig: “Wat is dan dit brood? Het is het lichaam van Christus. Wat worden zij die het ontvangen? Het lichaam van Christus: niet verschillende lichamen, maar één enkel lichaam. Inderdaad, zoals het brood helemaal één is, ofschoon het is samengesteld uit verschillende graankorrels die, ofschoon men ze niet ziet, zich in het brood bevinden, zodanig dat hun verschil verdwijnt aangezien zij een volmaakt geheel zijn gaan vormen, zo zijn ook wij op dezelfde wijze onderling verenigd en allen samen met Christus.”⁴² De argumentatie is overtuigend: Onze vereniging met Christus die een geschenk en een genade is voor ieder van ons maakt het voor ons mogelijk, in Hem, te delen in de eenheid van zijn lichaam dat de Kerk is. De Eucharistie versterkt het opgenomen worden in Christus, dat plaatsvond in het doopsel door de gave van de Geest (vgl. 1Kor 12,13.27).

Het gezamenlijk en onscheidbaar handelen van de Zoon en van de heilige Geest, dat aan het begin staat van de Kerk, van haar vestiging en van haar voortduren, voltrekt zich in de Eucharistie. Dit was zonneklaar voor de auteur van de *Liturgie van de heilige Jakobus*: in de epiclese van de anafora wordt aan God de Vader gevraagd om de heilige Geest over de gelovigen te zenden en over de offergaven, opdat het lichaam en het bloed van Christus “voor allen die eraan deelhebben ... dient tot heiliging van hun zielen en hun lichamen”.⁴³ De Kerk wordt versterkt door de goddelijke vertrooster door de heiliging van de gelovigen in de Eucharistie.

24. De gave van Christus en van zijn Geest, die wij ontvangen in de eucharistische communie, vervult met overvloedige volheid de verlangens van broederlijke eenheid die in het menselijk hart wonen. Tegelijkertijd verheft zij de ervaring van broederlijkheid die inherent is aan de gemeenschappelijke deelname aan dezelfde eucharistische tafel tot niveaus die ver liggen boven dat van een louter menselijke ervaring van een gezamenlijke maaltijd. Door middel van de deelname (communie) aan het lichaam van Christus dringt de Kerk steeds verder door tot haar diepste identiteit: zij is “in Christus als het ware het sacrament, dat willen zeggen het teken en het instrument, van de innige vereniging met God en van de eenheid van heel het menselijk geslacht”.⁴⁴

Tegen de kiemen van de verdeeldheid tussen de mensen, die, zoals uit de dagelijkse ervaring blijkt, door de zonden diep in de menselijke natuur zijn geworteld, stelt zich de *enorme kracht van de eenheid* van het lichaam van Christus op. De Eucharistie, die de Kerk opbouwt, schept juist daardoor gemeenschap onder de mensen.

25. *De aanbidding van de Eucharistie buiten de Mis* is van onschatbare waarde voor het leven van de Kerk. Deze aanbidding is nauw verbonden met de viering van het eucharistische offer. De tegenwoordigheid van Christus onder de heilige gedaanten die na de Mis bewaard worden – aanwezigheid die zolang voortduurt als de gedaanten van brood en wijn intact zijn⁴⁵ – komt voort uit de viering van het offer en is gericht op de sacramentele zowel als de geestelijke communie.⁴⁶ Het is de taak van de Herders ook met hun persoonlijke getuigenis ertoe aan te moedigen om de eucharistische aanbidding, in het bijzonder de uitstelling van het Allerheiligste Sacrament, alsook de aanbidding voor Christus aanwezig onder de eucharistische gedaanten, te koesteren.⁴⁷

Het is mooi om bij Hem te zijn, om dicht aan zijn borst te liggen als zijn geliefde leerling (vgl. Joh 13,25), en om de oneindige liefde te voelen van zijn hart. Als het christendom zich in onze tijd moet onderscheiden, met name in de “vaardigheid van het bidden”,⁴⁸ hoe zou men dan geen nieuwe behoefte kunnen voelen om lang te blijven in geestelijk gesprek, in stille aanbidding, in een houding van liefde, vóór Christus die aanwezig is in het

Allerheiligst Sacrament? Hoe dikwijls, dierbare broeders en zusters, heb ik dit ervaren, en heb ik hieruit kracht, troost en steun gevonden!

Talrijke heiligen hebben ons het voorbeeld van deze praktijk gegeven, dat herhaaldelijk is geprezen en aanbevolen door het Leergezag.⁴⁹ De heilige Alfonsus Maria de' Liguori onderscheidde zich in het bijzonder op dit gebied en hij schreef: "Onder alle uitingen van vroomheid is de aanbidding van Jezus in het Heilig Sacrament de eerste na de sacramenten, die aan God het dierbaarste is en voor ons zeer nuttig."⁵⁰ De Eucharistie is een onmetelijke schat: niet alleen haar vieren, maar ook in aanbidding voor haar verblijven buiten de Mis maakt het mogelijk te putten uit de bron van de genade zelf. Een christelijke gemeenschap die ernaar verlangt het gelaat van Christus beter te beschouwen, in de geest die ik heb voorgesteld in de apostolische Brieven *Novo millennio ineunte* en *Rosarium Virginis Mariae*, moet dit aspect van de eucharistische aanbidding, waarin de vruchten van het lichaam en het bloed van de Heer groter en talrijker worden, eveneens ontwikkelen.

Hoofdstuk III

De apostoliciteit van de Eucharistie en van de Kerk

26. Als, zoals ik heb gezegd, de Eucharistie de Kerk opbouwt en de Kerk de Eucharistie maakt, volgt daaruit dat er een diepe verbondenheid is tussen de twee, en wel in die mate dat we op het eucharistische mysterie de woorden van de Geloofsbelijdenis van Nicea-Konstantinopel zelf kunnen toepassen waarmee we uitspreken dat de Kerk "één, heilig, katholiek en apostolisch" is. De Eucharistie is óók één en katholiek. Ze is ook heilig, ja het Allerheiligste Sacrament. Maar nu moeten we vóór alles haar apostoliciteit bezien.

27. Wanneer de *Katechismus van de Katholieke Kerk* uitlegt hoe de Kerk apostolisch is, dat wil zeggen: gesticht op de apostelen, onderscheidt hij *drie betekenissen* in deze uitdrukking. Enerzijds "is en blijft zij gebouwd op 'het fundament van de apostelen' (Ef 2,20), de getuigen die door Christus zelf gekozen en uitgezonden zijn".⁵¹ Ook de Eucharistie heeft haar grondslag in de apostelen, niet in de zin dat zij niet haar oorsprong had in Christus zelf, maar omdat zij door Christus werd toevertrouwd aan de apostelen en door hen, en door hun opvolgers, aan ons is overgeleverd. In onafgebroken verbondenheid met het handelen van de apostelen die gehoorzaamden aan de opdracht van de Heer, viert de Kerk de eeuwen door de Eucharistie.

De tweede betekenis van de apostoliciteit van de Kerk die door de *Katechismus* wordt aangegeven, luidt: "Zij bewaart met de hulp van de heilige Geest, die in haar woont, de leer, de geloofsschat, de heilzame woorden die zij van de apostelen vernomen heeft en geeft deze door."⁵² Ook in deze tweede betekenis is de Eucharistie apostolisch, omdat zij gevierd wordt overeenkomstig het geloof van de apostelen. In de loop van de tweeduizendjarige geschiedenis van het Volk van het Nieuwe verbond heeft het kerkelijk Leergezag de leer over de Eucharistie gepreciseerd bij verschillende gelegenheden, met inbegrip van de terminologie, met name om het apostolische geloof met betrekking tot dit verheven mysterie te beschermen. Dit geloof blijft onveranderd en het is van levensbelang voor de Kerk dat het onveranderd blijft.

28. Ten slotte is de Kerk apostolisch in de zin dat "zij voortdurend wordt onderricht, geheiligd en geleid door de apostelen tot aan de wederkomst van Christus dankzij diegenen die hen in hun pastorale taak opvolgen: het college van de bisschoppen 'die door de priesters bijgestaan worden, in eenheid met de opvolger van Petrus, de opperherder van de Kerk'".⁵³ De apostelen opvolgen in de pastorale zending houdt noodzakelijkerwijs het sacrament van het priesterschap in, dat wil zeggen de ononderbroken opvolging van geldige bisschopswijdingen, teruggaand tot het eerste begin.⁵⁴ Deze opvolging is wezenlijk voor de Kerk om in eigenlijke en volledige betekenis te bestaan.

De Eucharistie drukt ook deze betekenis van apostoliciteit uit. Zoals het Tweede Vaticaans Concilie leert "doen de gelovigen door hun koninklijk priesterschap actief mee in de aanbidding van de eucharistische offergave",⁵⁵ maar het is de gewijde priester die "in de persoon van Christus het eucharistisch offer voltrekt en het opdraagt aan God in naam van geheel het volk".⁵⁶ Daarom schrijft het Romeins Missaal voor dat alleen de priester het eucharistisch gebed zegt, terwijl het volk deelneemt in stilte en gebed.⁵⁷

29. De uitdrukking die door het Tweede Vaticaans Concilie herhaaldelijk gebruikt wordt, volgens welke "de ambtelijke priester ... handelend in de persoon van Christus, het eucharistisch offer viert",⁵⁸ was reeds in eerdere pauselijke leerstellende uitspraken stevig verankerd.⁵⁹ Ik heb het bij eerdere gelegenheden aangegeven: de uitdrukking *in persona Christi* "betekent méér dan alleen maar 'in naam van Christus' of 'in plaats van Christus'.

Dat het *in persona* opgedragen wordt, betekent: in die heel speciale, sacramentele vereenzelviging met de 'hogepriester in eeuwigheid', die zelf de eigenlijke bewerker en de handelende hoofdpersoon is bij dit, zijn offer. Daarin kan werkelijk niemand Hem vervangen."60 Het ambt van de priesters die het sacrament van het priesterschap hebben ontvangen maakt duidelijk dat de Eucharistie die zij vieren *een gave is die op radicale wijze uitstijgt boven de volmacht van de gemeente* en die hoe dan ook onvervangbaar is voor een geldige verbinding van de eucharistische consecratie met het offer van het Kruis en met het Laatste Avondmaal.

De gemeente die samenkomt voor de viering van de Eucharistie heeft, wil het een echte eucharistische gemeente zijn, absoluut de aanwezigheid van een gewijde priester nodig die haar voorziet. Van de andere kant is de gemeente uit eigen kracht niet in staat een gewijde bedienaar aan te stellen. Deze bedienaar is een gave die de gemeente ontvangt *door de apostolische successie die teruggaat tot de apostelen*. Het is de bisschop die, door het sacrament van de wijding, een nieuwe priester aanstelt door op hem de macht over te dragen om de Eucharistie te vieren. Daarom "kan het eucharistisch mysterie in geen enkele gemeenschap gevierd worden dan door de gewijde priester, hetgeen het Vierde Lateraans Concilie uitdrukkelijk heeft verklaard".61

30. De leer van de katholieke Kerk over de betrekking tussen het priesterlijke ambt en de Eucharistie en haar leer over het eucharistische offer zijn beide in de afgelopen decennia onderwerp van een vruchtbare dialoog geweest *in het kader van de oecumene*. We moeten dank zeggen aan de heilige Drie-eenheid voor de aanmerkelijke voortgang en toenadering die op dit vlak zijn bereikt, die ons doen hopen dat wij eens het geloof ten volle zullen delen. Niettemin blijven de constatering van het Concilie ten aanzien van de Kerkelijke Gemeenschappen die in het Westen opkwamen vanaf de zestiende eeuw en die gescheiden zijn van de katholieke Kerk, volledig van kracht: "Weliswaar ontbreekt bij de van ons gescheiden kerkelijke gemeenschappen die volle eenheid met ons die in het verlengde van het doopsel ligt en hebben zij naar onze geloofsopvatting, vooral door tekorten in het wijdingssacrament, niet ongeschonden de werkelijkheid van het eucharistisch mysterie bewaard zoals die oorspronkelijk bedoeld is. Maar wanneer zij bij het heilig avondmaal de dood en de verrijzenis van onze Heer gedenken, belijden zij, dat daarin het leven in de gemeenschap met Christus tot uitdrukking wordt gebracht en verwachten zij zijn glorievolle wederkomst."62

Daarom moeten de katholieke gelovigen, terwijl zij toch de religieuze overtuigingen van deze gescheiden broeders respecteren, zich onthouden van deelname aan de communie die in hun vieringen wordt uitgedeeld, om geen tweeduidigheid te wekken over de natuur van de Eucharistie en als gevolg daarvan hun plicht te verzaken, getuigenis te geven van de waarheid. Dit zou tenslotte de voortgang naar volledige zichtbare eenheid vertragen die geboekt is. Het is evenzo ondenkbaar om de zondagsmis te vervangen door oecumenische woordvieringen of gemeenschappelijke gebedsdiensten met christenen van de hiervoor genoemde Kerkelijke Gemeenschappen of zelfs deelname aan hun eigen liturgische diensten. Zulke vieringen en diensten, hoe prijzenswaardig ook in bepaalde omstandigheden, bereiden het doel van volledige communio voor, inclusief de eucharistische gemeenschap, maar kunnen die niet vervangen. Het feit dat de volmacht om de Eucharistie te consacreran alleen aan bisschoppen en priesters is toevertrouwd betekent in geen dele een onderwaardering van de rest van het Volk van God, want in de communie van het ene Lichaam van Christus dat de Kerk is wordt deze gave uitgereikt tot welzijn van allen.

31. Als de Eucharistie het middelpunt en het hoogtepunt is van het leven van de Kerk, dan is het op dezelfde wijze middelpunt en hoogtepunt van het priesterlijke dienstwerk. Daarom herhaal ik, met een hart dat vol dankbaarheid is jegens onze Heer Jezus Christus, dat in de Eucharistie "de voornaamste en hoogste bestaansreden ligt van het sacrament van het priesterschap, dat immers tegelijk met de eucharistie en in eenheid met haar is ingesteld".63

De pastorale activiteiten van de priester zijn veelvoudig. Als we ook denken aan de sociale en culturele omstandigheden van de huidige wereld, kunnen we gemakkelijk inzien hoezeer de priester blootstaat aan *het gevaar van de versnippering* in een groot aantal verschillende taken. Het Tweede Vaticaans Concilie zag in pastorale liefdadigheid de band die aan het leven en werken van de priester eenheid geeft. Deze, zo voegt het concilie toe, "vloeit bovenal voort uit het eucharistisch offer, dat daarom het middelpunt en de oorsprong vormt van het hele priesterleven".64 We kunnen zo begrijpen hoe belangrijk het voor het geestelijk leven van de priester is, alsook voor het welzijn van de Kerk en de wereld, dat de priesters de aanbeveling van het Concilie volgen om dagelijks de Eucharistie te vieren: "ook dán, als de gelovigen er niet bij tegenwoordig kunnen zijn, is het toch een daad van Christus en de Kerk."65 Op deze wijze zullen de priesters in staat zijn om alle spanningen die hen afleiden in de loop van de dag, te overwinnen, doordat zij in het eucharistische offer, het ware middelpunt van hun leven en hun ambt, de geestelijke energie zullen vinden die nodig is om hun verschillende pastorale taken te kunnen uitvoeren. Zo zullen hun dagen werkelijk eucharistisch zijn.

Uit het centrale karakter van de Eucharistie in het leven en in het ambt van de priesters vloeit ook het feit voort dat zij het middelpunt vormt van de *pastoraal ter bevordering van de priesterroepingen*. Juist in de Eucharistie wordt het gebed om roepingen het nauwste verbonden met het gebed van Christus de Eeuwige Hogepriester. Maar tegelijkertijd geeft de aandachtige zorg die de priesters hebben bij hun eucharistisch dienstwerk, gevoegd bij de bewuste, actieve en vruchtbare deelname van de gelovigen aan de Eucharistie, een krachtig voorbeeld en een aanmoediging om edelmoedig te antwoorden op de roep van God. Hij maakt dikwijls gebruik van het voorbeeld van ijverige herderlijke liefde van een priester om in het hart van een jonge man het zaad van een priesterroeping te zaaien en tot volle wasdom te brengen.

32. Dit alles laat zien hoe verdrietig en ver van het normale de situatie is van een christelijke gemeente die, ondanks het feit dat ze voldoende, en voldoende verschillende, ge-lovigen heeft om een parochie te vormen, geen priester heeft om haar te leiden. Parochies zijn gemeenschappen van de gedoopten die hun identiteit bovenal uitdrukken en bevestigen door de viering van het eucharistisch offer. Maar dit vereist de aanwezigheid van een priester, aan wie het als enige toekomt om de Eucharistie op te dragen *in persona Christi*. Wanneer een gemeente een priester ontbeert, zoekt men terecht, op enigerlei wijze, een oplossing voor de situatie, zodat zij haar zondagse vieringen kan voortzetten, en die religieuzen en leken die hun broeders en zusters voorgaan in gebed oefenen op prijzenswaardige wijze het gemeenschappelijke priesterschap van alle gelovigen uit, dat gebaseerd is op de genade van het doopsel. Maar zulke oplossingen moet men als louter tijdelijk zien, terwijl de gemeenschap wacht op een priester.

Het sacramenteel onvolledige karakter van deze vieringen moet vóór alles de hele gemeenschap ertoe inspireren om met meer vuur te bidden dat de Heer arbeiders zal zenden in zijn oogst (vgl. Mt 9,38). Het moet ook een aansporing zijn om alle andere elementen die een geschikte roepingenpastoraal uitmaken, in de praktijk te brengen, zonder toe te geven aan de verleiding, oplossingen te zoeken die de morele criteria en de kwaliteit van de opleiding van kandidaten voor het priesterschap verlagen.

33. Wanneer aan niet-gewijde gelovigen vanwege het tekort aan priesters een deel van zielzorg in een parochie is toevertrouwd, moeten zij zich, zoals het Tweede Vaticaans Concilie leert, ervan bewust zijn dat “geen enkele christelijke gemeenschap wordt opgebouwd, als zij niet haar oorsprong en middelpunt heeft in de viering van de heilige Eucharistie”.⁶⁶ Zij hebben daarom een verantwoordelijkheid om in de gemeente een echte ‘honger’ naar de Eucharistie levend te houden, zodat geen enkele gelegenheid tot het vieren van de Mis ooit zal worden gemist, waarbij men ook gebruik zal maken van de aanwezigheid, als zich die voordoet, van een priester die niet verhinderd is door het kerkelijk recht om te celebreren.

Hoofdstuk IV

De Eucharistie en de kerkelijke communio

34. De Buitengewone Vergadering van de Bisschoppensynode in 1985 heeft in de “kerkleer van de communio” de centrale en fundamentele idee van de documenten van het Tweede Vaticaans Concilie gezien.⁶⁷ Tijdens haar pelgrimstocht over de aarde, wordt de Kerk ertoe geroepen evenzeer de communio met de Drie-ene God te behouden en te koesteren, als de gemeenschap onder de gelovigen. Te dien einde beschikt zij over het Woord en over de Sacramenten, vooral de Eucharistie, waardoor zij “onophoudelijk leeft en groeit,”⁶⁸ en waarin zij tegelijkertijd zichzelf uitdrukt. Het is niet toevallig dat het begrip *communio* een van de specifieke namen van dit verheven sacrament is geworden.

Van alle sacramenten bekleedt de Eucharistie dus de eerste plaats, doordat zij de gemeenschap met God de Vader door middel van de vereenzelviging met de ééngeboren Zoon door de werking van de heilige Geest tot volmaaktheid brengt. Met de scherpzinnigheid van het geloof verwoordde een belangrijke schrijver uit de Byzantijnse traditie deze waarheid: in de Eucharistie “is – vóór elk ander sacrament – het mysterie (van de gemeenschap) zo volmaakt, dat het tot het hoogtepunt van alle goederen leidt; hier ligt het hoogste doel van iedere menselijke streving, aangezien wij hier God bereiken en God zich hier met ons in de volmaaktste eenheid verbindt”.⁶⁹ Precies om deze reden is het goed om *in onze harten een voortdurend verlangen naar het sacrament van de Eucharistie te koesteren*. Dit was de oorsprong van de praktijk van de ‘geestelijke communie’, die zich sinds eeuwen gelukkigerwijs heeft gevestigd in de Kerk en is aanbevolen door heiligen die meesters van het geestelijk leven waren. De heilige Teresa van Jezus schreef: “Wanneer je de communie niet ontvangt en niet de Mis bijwoont,

kun je geestelijk communiceren. Deze oefening houdt veel voordelen in; zo zullen jullie een diepe liefde voor onze Heer in je prenten.”⁷⁰

35. De viering van de Eucharistie kan echter niet het beginpunt zijn van gemeenschap; het vooronderstelt dat de gemeenschap reeds bestaat, een gemeenschap die zij zoekt te bestendigen en tot volmaaktheid te brengen. Het sacrament is een uitdrukking van die gemeenschapsband zowel in zijn *onzichtbare* dimensie die ons in Christus door de werking van de heilige Geest met de Vader en onderling verbindt, als in de *zichtbare* dimensie die de gemeenschap in de leer van de apostelen, in de sacramenten en in de hiërarchische orde betreft. De innige relatie die er bestaat tussen de onzichtbare elementen en de zichtbare elementen van de kerkelijke gemeenschap bouwt als het ware de Kerk op als sacrament van het heil.⁷¹ Alleen in deze samenhang kan er een geldige viering van de Eucharistie zijn, en een echte deelneming daaraan. Daaruit volgt dat het een intrinsiek vereiste van de Eucharistie is dat zij gevierd wordt in *communio* en wel zó dat de verschillende banden van die gemeenschap intact blijven.

36. De onzichtbare *communio* die volgens haar natuur steeds groeit, vooronderstelt het leven van de genade, waardoor men “deel aan Gods eigen wezen” (2Pe 1,4) krijgt, evenals de praktijk van de deugden van geloof, hoop en liefde. Alleen zo hebben wij waarachtig gemeenschap met de Vader, de Zoon en de heilige Geest. Het geloof volstaat niet; we moeten volharden in de heiligmakende genade en in de liefde, terwijl we zowel ‘lichamelijk’ als ‘in ons hart’ binnen de Kerk blijven;⁷² wat vereist wordt, in de woorden van de heilige Paulus, is “het geloof dat door de liefde werkzaam is” (Gal 5,6).

Deze onzichtbare banden intact laten is een specifieke morele plicht voor de christen die volledig wil deelnemen aan de Eucharistie door het lichaam en het bloed van Christus te ontvangen. Tot deze plicht roept de apostel Paulus de gelovige op met de aansporing: “Iedereen moet zichzelf onderzoeken alvorens van het brood te eten en uit de beker te drinken” (1Kor 11,28). De heilige Johannes Chrysostomus vermaant met de kracht van zijn welsprekendheid de gelovigen: “Ook ik verhef mijn stem, smeeik, vraag en bezweer jullie om niet te naderen tot deze heilige tafel met een bevlekt en verdorven geweten. Een dergelijke toenadering zal men echt nooit communie kunnen noemen, ook wanneer wij duizend keer het lichaam van de Heer aanraken, maar verdoemenis, pijn en vermeerdering van de straffen.”⁷³

Langs deze zelfde lijnen stelt de *Katechismus van de Katholieke Kerk* terecht vast dat “Hij die zich van een zware zonde bewust is, het sacrament van de verzoening moet ontvangen voordat hij te communie gaat.”⁷⁴ Daarom wens ik opnieuw te beklemtonen dat in de Kerk van kracht blijft, nu en in de toekomst, de regel waarmee het Concilie van Trente concreet uitdrukking gaf aan de ernstige vermaning van de apostel Paulus toen het bevestigde dat, om de Eucharistie op waardige wijze te ontvangen, “de belijdenis van de zonden vooropgesteld moet worden, wanneer men zich bewust is van een doodzonde”.⁷⁵

37. De twee sacramenten van Eucharistie en boete en verzoening zijn nauw met elkaar verbonden. Omdat de Eucharistie het verlossende offer van het Kruis tegenwoordig stelt en het op sacramentele wijze laat voortduren, betekent dit dat dit Sacrament voortdurend tot bekering oproept en tot een persoonlijk antwoord op de vermaning van de apostel Paulus aan de christenen van Korinte: “Wij smeken u in Christus’ naam: laat u met God verzoenen” (2Kor 5,20). Als het geweten van een christen wordt belast met een ernstige zonde, dan wordt de weg van boete door het sacrament van verzoening noodzakelijk voor een volledige deelname aan het eucharistisch offer.

Het oordeel over iemands staat van genade komt uiteraard alleen de betrokkene toe, aangezien het een zaak is van het onderzoeken van het eigen geweten. Niettemin kan de Kerk, in zaken van uitwendig gedrag, die ernstig, duidelijk en hardnekkig ingaan tegen de zedelijke norm, in haar pastorale zorg voor een goede orde van de gemeenschap, en uit eerbied voor het sacrament, niet anders dan zich direct betrokken voelen. Het *Wetboek van Canoniek Recht* verwijst naar deze situatie van duidelijk gebrek aan een gepaste zedelijke gesteldheid, wanneer het verklaart dat zij die “halsstarrig volharden in een zware zonde die bekend is” niet mogen worden toegelaten tot de eucharistische communie.⁷⁶

38. De kerkelijke *communio*, waaraan ik reeds herinnerd heb, is ook *zichtbaar*, en vindt haar uitdrukking in de banden die door hetzelfde Concilie worden opgenoemd wanneer het leert: “Volledig in de kerkelijke gemeenschap ingelijfd, zijn degenen die, met de Geest van Christus begiftigd, haar gehele organisatie en al haar ingestelde heilsmiddelen aanvaarden en tevens in haar zichtbare organisatie met Christus, die haar door de opperherder en de bisschoppen bestuurt, verbonden blijven: dit zijn immers de banden van de geloofsbelijdenis, de sacramenten, het kerkelijk bestuur en de gemeenschap.”⁷⁷

Aangezien de Eucharistie de hoogste sacramentele manifestatie is van de *communio* in de Kerk, dient zij ook te worden gevierd *in een context van eerbied voor de uitwendige gemeenschapsbanden*. Op een bijzondere

manier is zij “het hoogtepunt van het geestelijke leven en het doel van alle sacramenten”⁷⁸; vandaar dat vereist is dat de gemeenschapsbanden in de sacramenten, in het bijzonder in het doopsel en in de priesterwijding, echt zijn. Het is niet mogelijk om de communie te geven aan iemand die niet gedoopt is of aan iemand die de volle geloofswaarheid met betrekking tot het eucharistische mysterie verwerpt. Christus is de waarheid en Hij getuigt van de waarheid (vgl. Joh 14,6; 18,37); het sacrament van zijn lichaam en bloed duldt geen valse voorspiegelingen.

39. Daarenboven moet vanwege het eigen karakter van de kerkelijke gemeenschap en van de verhouding die het sacrament van de Eucharistie met haar heeft, eraan herinnerd worden dat “het eucharistische offer, dat altijd wordt opgedragen in een particuliere gemeenschap, nooit alleen het vieren van die gemeenschap is. De gemeenschap ontvangt de eucharistische aanwezigheid van de Heer en daarmee de volledige gave van de verlossing en is – zelfs in de blijvend zichtbare en particuliere vorm – het beeld en de ware aanwezigheid van de ene, heilige, katholieke en apostolische Kerk”.⁷⁹ Hieruit volgt dat een echt eucharistische ge-meenschap niet in zichzelf besloten kan zijn, alsof zij in enigerlei vorm zichzelf voldoende zou zijn; veeleer moet zij blijvend in harmonie zijn met elke andere katholieke gemeenschap.

De kerkelijke gemeenschap van de eucharistische samenkomst is een gemeenschap met haar eigen *bisschop* en met de *paus, de bisschop van Rome*. De bisschop is uiteindelijk het zichtbare beginsel en het fundament van de eenheid in zijn particuliere Kerk.⁸⁰ Het zou dus volkomen onlogisch zijn dat het sacrament van de eenheid bij uitstek gevierd zou worden zonder een waarachtige *communio* met de Kerk. De heilige Ignatius van Antiochië schreef: “Die Eucharistie mag als geldig beschouwd worden die gevierd wordt onder de bisschop of onder hem aan wie de bisschop deze opdracht heeft gegeven.”⁸¹ Evenzo is, aangezien “de paus van Rome, als opvolger van Petrus, het blijvend en zichtbaar beginsel en fundament is van de eenheid zowel van de bisschoppen als van de menigte van de gelovigen”,⁸² eenheid met hem intrinsiek vereist voor de viering van het eucharistisch offer. Daaruit komt de diepe waarheid voort die op verschillende manieren wordt uitgedrukt door de liturgie: “iedere viering van de Eucharistie vindt niet alleen plaats in eenheid met de eigen bisschop, maar ook met de paus, met alle bisschoppen, met alle geestelijken en met alle gelovigen. Iedere rechtsgeldige viering van de Eucharistie geeft uitdrukking aan de universele *communio* met Petrus en met de gehele Kerk of vraagt hier objectief om, zoals het geval is bij de christelijke kerken die van Rome gescheiden zijn.”⁸³

40. De Eucharistie *schept gemeenschap* en *koestert gemeenschap*. De heilige Paulus schreef aan de gelovigen van Korinte om uit te leggen hoe hun tegenstellingen, die in hun eucharistische bijeenkomsten zichtbaar werden, in tegenspraak waren met hetgeen zij aan het vieren waren, de maaltijd des Heren. Dus nodigde de apostel hen uit om zich te bezinnen over de ware werkelijkheid van de Eucharistie om terug te keren tot de geest van broederlijke gemeenschap (vgl. 1Kor 11,17-34). De heilige Augustinus gaf een treffende weerklank van deze oproep toen hij, na een verwijzing naar de woorden van de apostel: “U bent het lichaam van Christus, en ieder van u is van dit lichaam een onderdeel” (1Kor 12,27) verder ging: “Als jullie zijn lichaam zijn en ledematen van Hem, dan zullen jullie op de tafel van de Heer jullie eigen mysterie opgesteld vinden. Ja, jullie ontvangen je eigen mysterie.”⁸⁴ En op grond van deze waarneming besluit hij: “Christus de Heer ... heiligde aan deze tafel het mysterie van onze vrede en eenheid. Al wie het mysterie van de eenheid ontvangt zonder de banden van de vrede te bewaren ontvangt geen mysterie voor zijn welzijn, maar een bewijs tegen zichzelf.”⁸⁵

41. De bijzondere doeltreffendheid van de Eucharistie voor het bevorderen van de *communio* is een van de redenen voor het belang van de zondagsmis. Ik heb hier al uitvoerig bij stilgestaan, en bij de andere redenen die haar van cruciaal belang maken voor het leven van de Kerk en de gelovigen, in de apostolische Brief *Dies Domini*⁸⁶ over de heiliging van de zondag. Ik herinnerde er onder andere aan dat voor de gelovigen de deelname aan de Mis een verplichting is, tenzij ze ernstig belemmerd zijn. Daarom hebben de herders van hun kant de plicht, aan allen ook werkelijk de mogelijkheid te bieden om dit gebod na te komen.⁸⁷ In de apostolische Brief *Novo millennio ineunte*, waarin ik nog niet zo lang geleden de pastorale route van de Kerk aan het begin van het derde millennium heb uitgezet, wilde ik de bijzondere betekenis van de zondags Eucharistie onderstrepen, door haar gemeenschapsvormende werking te benadrukken: “Zij is”, zo schreef ik, “de plaats bij uitstek waar onderlinge eenheid steeds opnieuw verkondigd en gevoed wordt. Juist door de gezamenlijke viering van de Eucharistie wordt de *dag des Heren* ook tot de *dag van de Kerk* die aldus doeltreffend haar rol als sacrament van de eenheid kan vervullen.”⁸⁸

42. Het bewaren en bevorderen van de kerkelijke *communio* is een taak voor iedere gelovige, die in de Eucharistie, het sacrament van de eenheid van de Kerk, een plaats vindt om zijn bekommernis op een bijzondere manier te laten blijken. Meer concreet komt deze taak met een bijzondere verantwoordelijkheid aan de herders van

de Kerk toe, ieder naar zijn positie en kerkelijke ambt. Daarom heeft de Kerk normen vastgesteld, die zowel bedoeld zijn om een veelvuldige en vruchtbare nadering van de gelovigen tot de tafel van de Heer aan te moedigen als om de objectieve voorwaarden vast te leggen, waaronder afgezien moet worden van de uitreiking van de communie. De zorg die betoond wordt om het gelovig in acht nemen van deze normen te bevorderen wordt een praktisch middel om de liefde voor de Eucharistie en voor de Kerk te laten blijken.

43. Bij een beschouwing over de Eucharistie als het sacrament van kerkelijke *communio* is er een onderwerp dat vanwege zijn belang niet over het hoofd mag worden gezien: ik bedoel de *relatie van de Eucharistie met de oecumenische activiteit*. We zouden allemaal de heilige Drie-eenheid dank moeten zeggen voor de vele gelovigen over de hele wereld die in de laatste tientallen jaren een brandend verlangen voelen naar eenheid onder alle christenen. Het Tweede Vaticaans Concilie ziet dit, in het begin van zijn Decreet over de oecumene, als een bijzondere gave van God.⁸⁹ Het was een treffende genade die ons, de zonen en dochters van de katholieke Kerk, en onze broeders en zusters van andere Kerken en Kerkelijke Gemeenschappen ertoe inspireerde om op pad te gaan op de weg van de oecumene.

Het verlangen om eenheid te bereiken brengt ons ertoe om onze blik te richten op de Eucharistie, die het sacrament bij uitstek is van de eenheid van het volk van God, daar zij er de meest volmaakte uitdrukking van is en de onvergelijkelijke bron.⁹⁰ In de viering van het eucharistische offer bidt de Kerk dat God, de Vader van de barmhartigheid, aan zijn kinderen de volheid van de heilige Geest mag schenken, opdat zij één lichaam en geest worden in Christus.⁹¹ Wanneer zij dit gebed aanbiedt aan de Vader van het licht, van wie “elke goede gave, elk volmaakt geschenk” (Jak 1,17) komt, gelooft de Kerk in zijn werkzaamheid, aangezien zij bidt in vereniging met Christus haar Hoofd en Bruidegom, die het smeekgebed van zijn bruid tot het zijne maakt en het verenigt met dat van zijn verlossende offer.

44. Juist omdat de eenheid van de Kerk, die de Eucharistie verwezenlijkt door het offer van Christus, en door het ontvangen van het lichaam en het bloed van de Heer, absolute gemeenschap vereist die door de banden van de geloofsbelijdenis, de sacramenten en de kerkelijke leiding wordt verzekerd, is het niet mogelijk de eucharistische liturgie gezamenlijk te vieren voordat deze banden weer volledig zijn hersteld. Een dergelijke concelebratie zou geen geldig middel zijn, en zou veeleer *een hindernis voor het bereiken van de volle gemeenschap* kunnen blijken, aangezien zij ons gevoel voor de afstand die ons van dit doel scheidt zou verzwakken en tweeduidigheden met zich zou brengen of aanscherpen over een of andere geloofswaarheid. De weg naar de volle eenheid kan alleen in de waarheid worden afgelegd. In dit domein laten de verboden van het kerkelijk recht geen ruimte voor onzekerheid,⁹² in trouw aan de morele norm die door het Tweede Vaticaans Concilie is vastgesteld.⁹³

Niettemin zou ik willen herbevestigen wat ik in mijn Encycliek *Ut unum sint* heb gezegd na de onmogelijkheid van wederzijdse eucharistische deelname te hebben vastgesteld: “En toch verlangen ook wij vurig samen de éne Eucharistie van de Heer te vieren; alleen al dit verlangen is een gemeenschappelijke lofzang en eenzelfde smeekbede. Samen keren wij ons tot de Vader en doen dat steeds meer ‘één van hart’.”⁹⁴

45. Terwijl het nooit geoorloofd is om te concelebreren bij afwezigheid van volledige *communio*, is datzelfde niet waar met be-trekking tot het toedienen van de Eucharistie *onder bijzondere omstandigheden en jegens individuele personen* die behoren tot Kerken of Kerkelijke Gemeenschappen die niet in volle gemeenschap zijn met de katholieke Kerk. In dit geval is het feitelijke doel om tegemoet te komen aan een ernstige geestelijke behoefte met het oog op het eeuwige heil van afzonderlijke gelovigen, maar niet om een *intercommunie* te praktiseren, die onmogelijk blijft zolang de zichtbare banden van de kerkelijke *communio* niet zijn bevestigd.

In deze zin heeft het Tweede Vaticaans Concilie zich uitgesproken toen het de te volgen praktijk tegenover Oosterse christenen heeft bepaald die, geheel te goeder trouw gescheiden van de katholieke Kerk levend, spontaan om het ontvangen van de Eucharistie uit handen van een katholieke gewijde ambtsdrager vragen en die daarop op de juiste wijze zijn voorbereid.⁹⁵ Deze handelwijze is vervolgens bevestigd door de beide Codices, waarin ook voorzien is, met de noodzakelijke aanpassingen, in het geval van de andere, niet-oosterse christenen, die niet in volledige gemeenschap met de katholieke Kerk staan.⁹⁶

46. In de Encycliek *Ut unum sint* heb ik zelf laten blijken hoezeer ik deze normen waardeer die het mogelijk maken met de juiste onderscheiding zorg te dragen voor het heil van de zielen: “In deze samenhang is het een reden tot vreugde dat de katholieke ambtsdragers in bepaalde bijzondere gevallen de sacramenten van Eucharistie, biecht en ziekenzalving kunnen toedienen aan andere christenen die niet in volledige *communio* zijn met de R.-K. Kerk, maar die vurig verlangen ze te ontvangen, uit vrije wil erom vragen, en het geloof delen dat de R.-K. Kerk in die sacramenten belijdt. Omgekeerd kunnen in bepaalde gevallen en vanwege bijzondere omstandigheden ook de

katholieken zich voor deze sacramenten wenden tot de ambtsdragers van de Kerken waarin deze sacramenten geldig zijn.”⁹⁷

Deze voorwaarden – waarin niet gedispenseerd kan worden – moeten goed in acht worden genomen, ook al gaat het om specifieke afzonderlijke gevallen. Want de afwijzing van één of meer geloofswaarheden met betrekking tot deze sacramenten en, daaronder, de loochening van de waarheid die het voor de geldigheid ervan noodzakelijke vereiste van het gewijde priesterschap betreft, maakt dat degene die erom vraagt niet in de juiste gesteldheid is om ze rechtmatig te ontvangen respectievelijk toegediend te krijgen. En ook omgekeerd zal een katholieke gelovige de heilige communie niet kunnen ontvangen in een gemeenschap waarin het geldige wijdingssacrament niet aanwezig is.⁹⁸

Het trouw in acht nemen van het geheel van normen met betrekking tot deze materie⁹⁹ vormt een uitdrukking en tegelijkertijd een garantie van liefde, zowel jegens Jezus Christus in het Allerheiligste Sacrament alsook jegens de broeders van een andere christelijke confessie, aan wie wij het getuigenis van de waarheid verschuldigd zijn, alsook jegens de zaak zelf van de bevordering van de eenheid.

Hoofdstuk V

De waardigheid van de Eucharistieviering

47. Wie in de synoptische evangelies het verslag leest over de instelling van de Eucharistie wordt gegrepen door de eenvoud en ook door de ‘plechtigheid’ waarmee Jezus, op de avond van het Laatste Avondmaal, dit grote sacrament instelde. Er is een episode die in zekere zin dient als inleiding erop: *de zalving in Betanië*. Een vrouw, die de evangelist Johannes vereenzelvigd met Maria, de zuster van Lazarus, giet een flesje met *kostbare balsem* uit over het hoofd van Jezus, dat bij de leerlingen – en bij Judas in het bijzonder (vgl. Mt 26,8; Mc 14,4; Joh 12,4) – een verontwaardigde reactie op-roept, alsof deze handeling, in het licht van de behoeften van de armen, een onduldbare ‘verspilling’ zou inhouden. Maar de reactie van Jezus zelf is heel anders. Terwijl Hij niets afdoet aan de plicht tot liefde jegens de behoeftigen, voor wie de leerlingen altijd bijzondere zorg moeten hebben – “de armen heb je altijd bij je” (Mt. 26,11; Mc 14,7; vgl. Joh 12,8) – kijkt Hij naar gebeurtenis van de dood en begraving die Hem vlak daarna wacht en ziet deze zalving als een vooruitlopen op de eer die zijn lichaam blijvend zal verdienen zelfs na zijn dood, onlosmakelijk verbonden als het is met het mysterie van zijn persoon.

In de synoptische evangelies gaat het verslag verder met de opdracht die Jezus aan zijn leerlingen geeft *om “de grote bovenzaal” zorgvuldig gereed te maken*, die nodig is voor het Paasmaal (vgl. Mc 14,15; Lc 22,12) en met het verhaal van de instelling van de Eucharistie. Terwijl tenminste gedeeltelijk de *joodse riten* van het Paasmaal erin doorklinken, tot en met het zingen van het Hallel (vgl. Mt 26,30; Mc 14,26) biedt het in sobere en toch plechtige vorm, zij het ook in de varianten van de verschillende overleveringen, de door Christus uitgesproken woorden over het brood en de wijn, die Hij als de concrete uitdrukking van zijn prijsgegeven lichaam en zijn vergoten bloed gebruikt. De evangelisten herinneren aan al deze details in het licht van een reeds in de vroege Kerk gevestigde praktijk van het ‘breken van het brood’. Maar heel zeker draagt de gebeurtenis van Witte Donderdag, vanaf de tijd dat Jezus leefde, zichtbaar de sporen van een liturgische ‘gevoeligheid’ die gevormd is door de oudtestamentische traditie en die open staat om opnieuw gevormd te worden in christelijke vieringen op een wijze die in overeenstemming is met de nieuwe inhoud en overtuiging van Pasen.

48. Zoals de vrouw die Jezus zalfde in Betanië, heeft de Kerk geen ‘verspilling’ van haar beste zaken geschuwd om uitdrukking te geven aan haar verwondering en aanbidding tegenover *het onmetelijke geschenk van de Eucharistie*. Niet minder dan de eerste leerlingen die belast waren met het gereed maken van de ‘bovenzaal’ voelde zij zich gedreven om door de eeuwen heen en in haar ontmoeting met verschillende culturen, de Eucharistie te vieren in een kader dat een zo groot geheim waardig was. Naar de impuls van Jezus’ eigen woorden en gebaren *werd de christelijke liturgie geboren*, bouwend op de rituele erfenis van het judaïsme. Zou er ooit een gepast middel kunnen zijn om uitdrukking te geven aan het ontvangen van die zelfgave die de goddelijke Bruidegom voortdurend aanbiedt aan zijn Bruid, de Kerk, door het offer dat eens en voor altijd is gebracht aan het kruis, te brengen aan opeenvolgende generaties van gelovigen en aldus voedsel te worden voor alle gelovigen? Ofschoon het idee van een ‘feestmaal’ vanzelf vertrouwelikheden suggereert, heeft de Kerk nooit toegegeven aan de verleiding om deze ‘intimiteit’ met haar Bruidegom te banaliseren door te vergeten dat Hij ook haar Heer is en dat het ‘feestmaal’ altijd een offermaal blijft dat getekend is door het bloed dat op Golgotha werd vergoten. *Het eucharistisch feestmaal is waarlijk een ‘heilig’ maal* waarin de eenvoud van de tekenen de onpeilbare diepte van de heiligheid van God

verbergt: “*O sacrum convivium, in quo Christus sumitur!*”. Het brood dat wordt gebroken op onze altaren, ons aangeboden als pelgrims op de wegen van de wereld, is *panis angelorum*, het brood van de engelen, waartoe wij niet kunnen naderen tenzij met de nederigheid van de honderdman in het evangelie: “Heer, ik ben niet waard dat U onder mijn dak komt” (Mt 8,8; Lc 7,6).

49. Geheel in de zin van dit verheven mysterie begrijpen we hoe het geloof van de Kerk in het mysterie van de Eucharistie in de geschiedenis uitdrukking heeft gevonden niet alleen in het vereiste van een innerlijke gesteldheid van godsvrucht, maar ook *in uiterlijke vormen*, bedoeld om de grootsheid van de gebeurtenis die gevierd wordt, op te roepen en te accentueren. Dit heeft stap voor stap geleid tot de ontwikkeling van *een speciaal raam van regels om de eucharistische liturgie in te kaderen*, met verschuldigde eerbied jegens de verschillende wettig gevestigde kerkelijke tradities. Op deze grondslag heeft zich ook *een rijk kunstzinnig erfgoed* ontwikkeld. Bouwkunst, beeldhouwkunst, schilderkunst en muziek hebben, geraakt door het christelijke mysterie, in de Eucharistie direct en indirect een bron van grootse inspiratie gevonden.

Dat was bijvoorbeeld het geval met de architectuur die getuige was van de overgang – toen de historische situatie het mogelijk maakte – van de eerste plaatsen van Eucharistievieringen in de *domus (huizen)* van christelijke families tot de plechtige *basilieken* van de vroege eeuwen, tot de indrukwekkende *kathedralen* van de Middeleeuwen en tot de *kerken*, groot en klein, die geleidelijk aan opkwamen, overal in de landen die door het christendom waren beroerd. Het motief voor de ontwerpen van altaren en tabernakels in de kerkinterieurs was dikwijls niet simpelweg kunstzinnige inspiratie maar ook een helder begrip van het mysterie. Hetzelfde zou van *gewijde muziek* gezegd kunnen worden, als we alleen maar denken aan de geïnspireerde Gregoriaanse melodieën en de vele, vaak grote, componisten die poogden recht te doen aan de liturgische teksten van de Mis. En ziet men niet, op het terrein van voorwerpen en paramenten die gebruikt worden bij de liturgische viering, een geweldige hoeveelheid *kunstzinnige werken*, vanaf de producten van een goede vakman tot ware kunstwerken toe?

Men kan dus zeggen dat, als de Eucharistie de Kerk en de spiritualiteit vorm heeft gegeven, zij ook van krachtige invloed is geweest op de ‘cultuur’, vooral op esthetisch vlak.

50. De christenen van het Westen en van het Oosten hebben ‘gewedijverd’ bij deze poging om het mysterie te aanbidden, begrepen in haar rituele en esthetische dimensies. Hoe zouden we de Heer niet dankbaar zijn, in het bijzonder voor de bijdrage die aan de christelijke kunst is geleverd door de meesterwerken van bouw- en schilderkunst uit de Grieks-Byzantijnse traditie en van het hele geografische gebied dat door de Slavische cultuur wordt getekend? In het Oosten heeft de sacrale kunst een opmerkelijk sterk gevoel voor het mysterie behouden, dat kunstenaars ertoe brengt hun inspanningen om schoonheid te scheppen niet louter als een uitdrukking van hun eigen talenten te zien, maar ook als *een authentieke dienst aan het geloof*. Ver voorbij hun puur technische vaardigheid hebben zij laten zien dat ze leergierig zijn en open voor de inspiratie van de heilige Geest.

De schitterende voortbrengsels van bouwkunde en mozaïekwerk in het christelijke Oosten en Westen vormen een erfgoed dat aan alle gelovigen behoort; ze dragen een hoop, en zelfs een belofte, van de gewenste volheid van gemeenschap in geloof en in viering. Dit veronderstelt en vereist, zoals in Roeblyevs beroemde voorstelling van de Drie-eenheid, *een ten diepste eucharistische Kerk* waarin de aanwezigheid van het mysterie van Christus in het gebroken brood als het ware wordt ondergedompeld in de onuitsprekelijke eenheid van de drie goddelijke Personen, om zo van de Kerk zelf een ‘icoon’ van de Drie-eenheid te maken.

Binnen deze context van een kunst die – in al haar elementen – gericht is op het uitdrukken van de betekenis van de Eucharistie overeenkomstig de leer van de Kerk, moet er aandacht gegeven worden aan de normen die *de bouw en de versiering van gewijde gebouwen* regelen. Zoals de geschiedenis laat zien en zoals ik heb benadrukt in mijn *Brief aan de kunstenaars*,¹⁰⁰ heeft de Kerk altijd veel ruimte gelaten voor de creativiteit van kunstenaars. Maar sacrale kunst moet zich onderscheiden door haar vermogen om op gepaste wijze uitdrukking te geven aan het mysterie, gevat in de volheid van het geloof van de Kerk en in overeenstemming met de pastorale richtlijnen die door het bevoegde gezag zijn uitgevaardigd. Dit geldt zowel voor de beeldende kunsten als voor de gewijde muziek.

51. De ontwikkeling van de gewijde kunst en van de liturgische beginselen die plaatsvond in de landen van het oude christelijke erfgoed vindt nu ook plaats *in werelddelen waar het christendom jonger is*. Dit was juist de benadering die door het Tweede Vaticaans Concilie werd gekozen betreffende de noodzaak van een gezonde en gepaste ‘inculturatie’. Bij mijn talrijke pastorale bezoeken heb ik in de hele wereld de grote vitaliteit gezien die de viering van de Eucharistie kan hebben wanneer zij wordt getekend door de vormen, stijlen en intuïties van verschillende culturen. Door aanpassing aan de veranderende omstandigheden van tijd en plaats biedt de Eucharistie voedsel, niet alleen aan afzonderlijke personen maar aan hele volkeren, en vormt zij culturen die geïnspireerd worden door het christendom.

Niettemin is het nodig dat dit belangrijke aanpassingswerk wordt uitgevoerd met een voortdurend besef van het onuitsprekelijke mysterie: elke generatie weet zich geroepen zich naar dit mysterie te voegen. De 'schat' is te belangrijk en kostbaar dan dat verarming of compromissen zouden worden geriskeerd door vormen van experiment of praktijken die worden ingevoerd zonder een zorgvuldige goedkeuring door de bevoegde kerkelijke autoriteiten. De centrale plaats die het eucharistische mysterie inneemt vereist bovendien dat een dergelijke goedkeuring moet worden doorgevoerd in nauwe vereniging met de Heilige Stoel. Zoals ik schreef in mijn postsynodale apostolische Exhortatie *Ecclesia in Asia*: "een dergelijke samenwerking is van wezenlijk belang, want de heilige Liturgie is uitdrukking en viering van het éne, door allen beleden geloof, en daar zij het erfgoed is van de gehele Kerk, kan ze niet door lokale Kerken apart, buiten de universele Kerk om, worden vastgesteld."101

52. Dit alles maakt duidelijk hoe groot de verantwoordelijkheid is die de priesters hebben, in het bijzonder voor de viering van de Eucharistie. Het is hun verantwoordelijkheid om *in persona Christi* de Eucharistieviering te leiden en een getuigenis te geven en een dienst van *communio* te verlenen niet alleen voor de gemeenschap die direct deelneemt aan de viering maar ook voor de hele Kerk die deel is van elke Eucharistie. Men moet betrouwen dat er, vooral in de jaren die volgden op de postconciliaire liturgische hervorming, als gevolg van een misleid gevoel van creativiteit en aanpassing, een aantal *misbruiken* zijn geweest die voor velen een bron van verdriet zijn geweest. Een zekere reactie tegen 'formalisme' heeft sommigen, vooral in bepaalde streken, ertoe gebracht om de 'vormen' die de grote liturgische traditie van de Kerk en haar Leergezag had gekozen, als niet-bindend te beschouwen en om niet-goedgekeurde vernieuwingen in te voeren die soms volkomen misplaatst zijn.

Ik beschouw het daarom als mijn plicht om met klem op te roepen tot een zeer getrouw in acht nemen van de liturgische normen voor de viering van de Eucharistie. Deze normen vormen een concrete uitdrukking van de authentiek kerkelijke natuur van de Eucharistie: dit is hun diepste betekenis. Liturgie is nooit het persoonlijke eigendom van iemand, noch van de celebrant, noch van de gemeente waarin de geheimen worden gevierd. De apostel Paulus moest scherpe woorden richten tot de gemeente van Korinte vanwege de zware tekortkomingen in hun viering van de Eucharistie die resulteerden in afscheidingen (*schismata*) en de opkomst van facties (*haereseis*) (vgl. 1Kor 11,17-34). Onze tijd vraagt eveneens om een hernieuwd besef van en waardering voor de liturgische normen als een weerspiegeling en een getuigenis van de ene universele Kerk die tegenwoordig wordt gesteld in elke viering van de Eucharistie. Priesters die trouw de Mis vieren volgens de liturgische normen, en gemeenten die zich conformeren aan deze normen tonen rustig doch welsprekend hun liefde voor de Kerk. Juist om deze diepere betekenis van de liturgische normen beter te doen uitkomen heb ik de bevoegde instanties binnen de Romeinse Curie gevraagd om een document ter zake voor te bereiden, met inbegrip van voorschriften van juridische aard, over dit zo belangrijke onderwerp. Niemand mag het mysterie dat ons in handen is gegeven geringschatten: het is te groot dan dat iemand zich vrij zou kunnen voelen om het lichtzinnig te behandelen, zonder eerbied voor zijn heiligheid en universaliteit.

Hoofdstuk VI

In de school van Maria, de vrouw van de Eucharistie

53. Wanneer wij de innige betrekking, die de Kerk met de Eucharistie verbindt, in haar volle rijkdom willen herontdekken, mogen wij Maria, Moeder en model van de Kerk, niet vergeten. In mijn apostolische Brief *Rosarium Virginis Mariae* heb ik naar de Heilige Maagd Maria gewezen als onze Lerares bij de beschouwing van het gelaat van Christus, en heb ik onder de geheimen van het licht de *instelling van de Eucharistie* ingesloten.102 Maria kan ons tot dit allerheiligst sacrament brengen omdat zij er een diepe relatie mee heeft.

Op het eerste gezicht zwijgt het evangelie over dit thema. In het verslag van de instelling van de Eucharistie op de avond van Witte Donderdag wordt Maria niet vermeld. Daarentegen weten wij, dat zij bij de apostelen was die "één van hart" (vgl. Hnd 1,14) baden *in de eerste gemeenschap die na de Hemelvaart in afwachting van Pinksteren bijeen was*. Zeker moet Maria aanwezig zijn geweest bij de Eucharistievieringen van de eerste generatie christenen, die zich trouw wijdden aan het "breken van het brood" (Hnd 2,42).

Maar naast haar deelname aan de eucharistische maaltijd kan de relatie van Maria tot de Eucharistie indirect afgeleid worden uit haar innerlijke houding. *In heel haar leven is Maria een 'vrouw van de Eucharistie'*. De Kerk, die naar Maria kijkt als haar oerbeeld, wordt ertoe geroepen, haar in haar relatie tot dit heiligste geheim na te volgen.

54. *Mysterium fidei!* Als de Eucharistie een geloofsgeheim is, dat ons begrip zozeer te boven gaat, dat we ons tot een pure overgave aan het woord van God genoopt weten, kan niemand beter dan Maria ons steunen en tot een dergelijke gesteltnis leiden. Wanneer wij Christus' geste bij het Laatste Avondmaal herhalen gehoorzaam aan zijn opdracht "Blijf dit doen om Mij te gedenken" (Lc 22,19), aanvaardden we ook de uitnodiging van Maria, Hem zonder aarzelen te gehoorzamen: "Wat Hij u ook beveelt, doe het maar" (Joh 2,5). Met dezelfde moederlijk zorg, die zij bij de bruiloft van Kana liet zien, lijkt Maria ons te zeggen: "Aarzel niet, vertrouw op de woorden van mijn Zoon. Als Hij in staat was water in wijn te veranderen, kan Hij ook uit brood en wijn zijn Lichaam en Bloed maken, en door dit mysterie aan ons gelovigen de levende gedachtenis van zijn Pasen schenken, aldus het 'Brood des Levens' wordend".

55. In zekere zin heeft Maria haar *eucharistisch geloof* reeds voor de instelling ervan beleden en wel door het feit dat zij haar *maagdelijke schoot voor de menswording van het Woord van God heeft aangeboden*. Terwijl de Eucharistie naar het lijden en de Verrijzenis verwijst, is zij ook in continuïteit met de menswording. Maria ontving bij de Aankondiging de Zoon van God in de lichamelijke werkelijkheid van zijn Lichaam en Bloed. Aldus anticipeert zij in zekere zin op wat sacramenteel gebeurt in iedere gelovige, die onder de tekenen van brood en wijn het Lichaam en Bloed van de Heer ontvangt.

Er is daarom een diepe overeenkomst tussen Maria's *Fiat* op de aankondiging door de engel, en het *Amen* dat iedere gelovige uitspreekt als hij het Lichaam van de Heer ontvangt. Maria was gevraagd te geloven dat Hij, die zij ontving "door de werking van de heilige Geest de Zoon van God" was (vgl. Lc 1,30-35). In continuïteit met het geloof van de Maagd wordt in het eucharistisch geheim van ons gevraagd te geloven dat Jezus Christus, de Zoon van God en de Zoon van Maria, met heel zijn goddelijk en menselijk zijn, tegenwoordig is onder de tekenen van brood en wijn.

"Zalig zij die geloofd heeft" (Lc 1,45): in het geheim van de menswording liep Maria ook vooruit op het eucharistisch geloof van de Kerk. Bij haar bezoek aan Elisabet droeg zij het vleesgeworden Woord in haar schoot en was zo in zekere zin een 'tabernakel' – het eerste 'tabernakel' in de geschiedenis – waarin de Zoon van God, nog onzichtbaar voor de ogen van de mensen, zich liet aanbidden door Elisabet. Zijn licht werd 'uitgestraald' door de ogen en stem van Maria. Is Maria's verrukte blik, waarmee zij voor het eerst het gezicht van de pasgeboren Jezus aanschouwde en waarmee zij Hem in haar armen drukte, niet het ongeëvenaarde model van liefde, waardoor wij ons zouden moeten laten inspireren, telkens als wij te communie gaan?

56. Maria, heel haar leven – en niet alleen op Calvarië – aan Christus' zijde, heeft zich *de offerdimensie van de Eucharistie* eigen gemaakt. Toen zij haar kind Jezus naar de Tempel in Jeruzalem bracht om Hem "aan de Heer aan te bieden" (Lc 2,22), hoorde zij de oude Simeon profeteren dat dit kind een "teken van tegenspraak" zou zijn, en dat een zwaard ook haar eigen hart zou doorboren (vgl. Lc 2,34-35). De tragedie van de kruisiging van haar Zoon werd zo aangekondigd en het *Stabat Mater* van Maria aan de voet van het kruis wierp in zekere zin al zijn schaduw vooruit. In haar dagelijkse voorbereiding op Calvarië heeft Maria iets van een 'geanticipeerde Eucharistie' ervaren, dat men een 'geestelijke communie' zou mogen noemen. Een geestelijke communie van verlangen en offer, die haar hoogtepunt zou vinden in haar eenheid met haar Zoon in zijn lijden, en die dan na Pasen haar uitdrukking zou vinden in haar deelname aan de Eucharistie die de apostelen vierden als gedachtenis van dat lijden.

Wat moet Maria gevoeld hebben, toen zij uit de mond van Petrus, Johannes en Jacobus en de andere apostelen de woorden hoorde die bij het Laatste Avondmaal werden gesproken: "Dit is mijn Lichaam, dat voor u gegeven wordt" (Lc 22,19)? Het Lichaam dat voor ons is overgeleverd en werkelijk aanwezig werd gemaakt onder de sacramentele tekenen was hetzelfde Lichaam dat zij had ontvangen in haar schoot! Voor Maria moet het ontvangen van de Eucharistie in zekere zin een hernieuwd welkom in haar schoot zijn geweest van het hart dat in eenheid met het hare had geklopt en een opnieuw beleven van haar ervaring aan de voet van het Kruis.

57. "Blijf dit doen om Mij te gedenken" (Lc 22,19). In de 'gedachtenis' van Calvarië is alles aanwezig wat Christus met zijn lijden en dood heeft bewerkstelligd. Dat betekent, dat alles wat Christus heeft gedaan jegens zijn Moeder voor ons heil ook aanwezig is. Hij gaf haar zijn geliefde leerling en, in hem, ieder van ons: "Zie daar uw zoon!" Tot ieder van ons zegt Hij ook: "Zie daar uw Moeder!" (vgl. Joh 19,26-27).

De gedachtenis van Christus' dood in de Eucharistie beleven, betekent ook het voortdurend ontvangen van deze gave. Dat betekent dat wij degene die ons telkens opnieuw als Moeder wordt geschonken, net als Johannes aanvaardden. Het betekent ook dat wij ons ervoor inzetten gelijkvormig aan Christus te worden en ons daarvoor in de school van Maria begeven om ons door haar te laten begeleiden. Maria is met de Kerk en als Moeder van de Kerk in iedere Eucharistieviering aanwezig. Zoals Kerk en Eucharistie een onscheidbare eenheid vormen, zo geldt dat

evenzeer voor Maria en de Eucharistie. Daarom is ook, vanaf de vroegste tijd, de gedachtenis aan Maria altijd onderdeel is geweest van de Eucharistievieringen in de Kerken van Oost en West.

58. In de Eucharistie wordt de Kerk volledig verenigd met Christus en zijn offer en maakt zij zich de geest van Maria eigen. Deze waarheid kan dieper verstaan worden *wanneer wij het Magnificat in eucharistische zin herlezen*. Net als de lofzang van Maria is de Eucharistie vóór alles lof- en dankzegging. Als Maria uitroept: “Hoog verheft nu mijn ziel de Heer en verrukt is mijn geest om God mijn Verlosser”, draagt zij Jezus reeds in haar schoot. Zij looft de Vader ‘door’ Jezus, maar zij looft hem ook ‘in’ Jezus en ‘met’ Jezus. Dat is precies de ware ‘eucharistische houding’.

Tegelijkertijd gedenkt Maria de wonderbare daden van God in de heilsgeschiedenis, overeenkomstig de belofte aan de vaderen (vgl. Lc 1,55), en verkondigt het alles overtreffende wonder van de verlossende menswording. In het *Magnificat* is uiteindelijk ook de eschatologische spanning van de Eucharistie aanwezig. Telkens wanneer de Zoon van God zich in de ‘armoedige’ sacramentele tekenen van brood en wijn aan ons toont, kiemen in de wereld de zaden van die nieuwe geschiedenis, waarin “machtigen van hun troon gestoten” en de “eenvoudigen tot aanzien” (vgl. Lc 1,52) gebracht worden. Maria bezingt deze “nieuwe hemel” en “nieuwe aarde”, waarop de Eucharistie vooruitloopt; zij vinden daarin in zekere zin hun ‘programma’. Als het *Magnificat* de spiritualiteit van Maria uitdrukt, kan niets ons beter helpen dan deze spiritualiteit om het eucharistisch geheim te beleven. De Eucharistie is ons gegeven opdat ons leven, net als dat van Maria, geheel een *Magnificat* mag worden!

Besluit

59. *Ave, verum corpus natum de Maria Virgine!* Enkele jaren geleden vierde ik de vijftigste verjaardag van mijn priesterschap. Vandaag ervaar ik de genade om aan de Kerk deze encycliek aan te bieden over de Eucharistie op de Witte Donderdag die valt in *het vijfentwintigste jaar van mijn Petrijnse dienst*. Nu ik dit doe is mijn hart vervuld van dankbaarheid. Meer dan een halve eeuw lang, dagelijks, te beginnen op 2 november 1946, toen ik mijn eerste mis opdroeg in de crypte van Sint Leonardus in de Wawel-kathedraal van Krakau, zijn mijn ogen gericht geweest op de hostie en de kelk, waarin tijd en ruimte in zekere zin ‘samentrekken’ en het drama van Golgotha weer levend wordt voorgesteld, aldus zijn geheimvolle ‘gelijktijdige’ tegenwoordigheid manifesterend. Elke dag is mijn geloof in staat geweest in het geconsacreerde brood en de geconsacreerde wijn de goddelijke Pelgrim te herkennen die zich aansloot bij de twee leerlingen op de weg naar Emmaüs en hun ogen opende voor het licht en hun harten voor nieuwe hoop (vgl. Lc 24,13-35).

Sta mij toe, dierbare broeders en zusters, om met diepe emotie mijn eigen getuigenis te geven van mijn geloof in de allerheiligste Eucharistie, opdat ik mij bij uw geloof voeg en het versterk. *Ave, verum corpus natum de Maria Virgine, vere passum, immolatum, in cruce pro homine!* Hier is de schat van de Kerk, het hart van de wereld, de belofte van een vervulling waarnaar iedere mens, zelfs onbewust, hunkert. Een groot en transcendent geheim, zeker, en één dat het vermogen van onze geest om verder te gaan dan verschijningsvormen, op de proef stelt. Hier schieten onze zintuigen te kort: *visus, tactus, gustus in te fallitur*, in de woorden van de hymne *Adoro te devote*; maar alleen het geloof, geworteld in het woord van Christus dat ons door de apostelen is overgeleverd, is voor ons voldoende. Sta mij toe om, zoals Petrus aan het einde van de eucharistische uiteenzetting in het evangelie van Johannes, nog eens tot Christus te zeggen, namens de hele Kerk en namens ieder van U: “Heer, naar wie zouden we gaan? In uw woorden vinden we inderdaad eeuwig leven” (Joh 6,68).

60. Bij de dageraad van dit derde millen-nium, worden wij, de kinderen van de Kerk, ertoe opgeroepen om met hernieuwde geestdrift de reis van het christelijke leven te ondernemen. Zoals ik schreef in mijn apos-tolische Brief *Novo millennio ineunte* “gaat het er niet om een ‘nieuw programma’ uit te denken. Het programma is er al: het bestaat al van oudsher en is te vinden in het evangelie en in de levende Traditie. Uiteindelijk is de kern ervan in Christus zelf gelegen, die gekend, bemind en nagevolgd moet worden zodat wij in Hem het leven van de Drie-ene God mogen leven, en met Hem de geschiedenis omvormen tot haar voltooiing in het hemelse Jeruzalem.”¹⁰³ De verwerkelijking van dit programma van een hernieuwd elan in het christelijk leven loopt door de Eucharistie.

Ieder streven naar heiligheid, elke actie die gericht is op de vervulling van de zending der Kerk, elke uitvoering van pastorale plannen moet de noodzakelijke kracht halen uit het eucharistische geheim en daarop gericht zijn, als op haar hoogtepunt. In de Eucharistie vinden we Jezus, is voor ons zijn offer van verlossing aanwezig, ontmoeten we zijn verrijzenis, ontvangen we de gave van de heilige Geest, hebben de aanbidding, de gehoorzaamheid en de liefde jegens de Vader. Als we de Eucharistie zouden verwaarlozen, hoe zouden we dan onze erbarmelijkheid kunnen genezen?

61. Het eucharistische geheim – offer, tegenwoordigheid, maaltijd – verdraagt *noch reductie noch exploitatie*. Het moet in zijn geheel ervaren worden, hetzij in de gebeurtenis van het feest, hetzij in het intieme tweegesprek met Jezus, die men zojuist in de heilige communie heeft ontvangen, hetzij in biddende overweging bij de eucharistische aanbidding buiten de heilige Mis. De Kerk wordt aldus stevig opgebouwd en wat zij werkelijk is, blijkt: één, heilig, katholiek en apostolisch: volk, tempel en familie van God; lichaam en Bruid van Christus, bezielde door de heilige Geest; universeel heilssacrament en hiërarchisch geordende gemeenschap.

De weg die de Kerk aflegt in deze eerste jaren van het derde millennium is ook een *weg van hernieuwde oecumenische inzet*. De laatste jaren van het tweede millennium, die hun hoogtepunt vonden in het grote Jubileum, hebben ons in die richting gedreven, doordat zij alle gedoopten aanspoorden, om te beantwoorden aan het gebed van Jezus “*ut unum sint*” (Joh 17,11). Een dergelijke weg is lang en vol hindernissen die de menselijke krachten te boven gaan; maar wij hebben de Eucharistie, en in haar presentie mogen wij in de diepte van ons hart dezelfde woorden vernemen die de profeet Elia heeft gehoord, juist alsof ze tot ons gericht waren: “Sta op en eet; anders gaat de reis uw krachten te boven” (1K 19,7). De eucharistische schat, die de Heer ons ter beschikking heeft gesteld, geeft ons vleugels op weg naar het doel van het volle delen van deze schat met alle broeders en zusters met wie ons de gemeenschappelijke doop verbindt. Om een dergelijke schat echter niet te verkwisten, is het noodzakelijk om de vereisten te eerbiedigen die voortvloeien uit het feit dat het het Sacrament van de gemeenschap in het geloof en in de apostolische successie is.

Door aan de Eucharistie alle belang toe te kennen die zij verdient en door met grote aandacht ervoor te waken niets van haar dimensie of aanspraak af te doen laten we zien dat we ons werkelijk bewust zijn van de grootheid van deze gave. Een ononderbroken overlevering nodigt ons daartoe uit, die vanaf de eerste eeuwen getuigt van de waakzaamheid van de christelijke gemeente met betrekking tot het bewaren van deze ‘schat’. Gedreven door de liefde bekommert de Kerk zich erom het geloof in het mysterie van de Eucharistie en de betreffende leer aan de volgende christelijke generaties door te geven, zonder daarvan ook maar één fragment op te geven. Er bestaat geenszins het gevaar in de zorg voor dit mysterie te overdrijven, aangezien “in dit sacrament het hele geheim van ons heil is samengevat”.¹⁰⁴

62. Laten we ons, dierbare broeders en zusters, begeven *in de school van de heiligen*, de grote verkondigers van de ware eucharistische vroomheid. In haar bereikt de theologie van Eucharistie de volle glans van de geleefde werkelijkheid, ze ‘steekt ons aan’ en ze ‘verwarmt’ ons zogezegd. *Laten we vooral luisteren naar de Allerheiligste Maagd Maria*, in wie het eucharistische geheim zich meer dan in iedere andere mens manifesteert als *geheim van het licht*. Kijkend naar Maria herkennen we *de veranderende kracht van de Eucharistie*. In haar zien we de wereld die in liefde vernieuwd is. Wanneer wij Maria beschouwen als degene die met lichaam en ziel in de hemel is opgenomen, zien we het openbreken van de “nieuwe hemel” en van de “nieuwe aarde” die zich bij de tweede komst van Christus voor onze ogen zullen openen. De Eucharistie is hier op aarde hun onderpand en in zekere zin een vooruitlopen daarop: “*Veni, Domine Iesu!*” (Apk 22,20).

Onder de nederige gedaanten van brood en wijn, substantieel veranderd in zijn lichaam en bloed, gaat Christus met ons mee als onze kracht en ons voedsel voor onderweg en maakt Hij ons voor allen tot getuigen van de hoop. Wanneer voor dit geheim ons verstand zijn grenzen ervaart, begrijpt het hart, door de genade van de heilige Geest verlicht, hoe zijn houding moet zijn en verzinkt in aanbidding en grenzeloze liefde daarin.

Laten we de gevoelens van de heilige Thomas van Aquino tot de onze maken, deze uitmuntende theoloog en tegelijkertijd gepassioneerde bezinger van Christus in de Eucharistie. Laten we toe dat onze ziel zich ook opent voor de overweging van het beloofde doel, waarnaar ons hart hunkert in zijn dorst naar vreugde en vrede:

*Bone pastor, panis vere,
Iesu, nostri miserere ...*

*Goede Herder, brood des levens,
Jezus, toon ons uw ontferming:
wil ons weiden, ons geleiden
naar de zalige aanschouwing
in het land der levenden.
Gij, alwetend en almachtig
hier de spijs van stervelingen,
maak ons daar tot disgenoten,
mede-erfgenamen, mede-*

burgers van uw eeuwig Rijk.

Gegeven te Rome bij Sint Pieter, 17 april 2003, Witte Donderdag, in het vijftiende jaar van mijn pontificaat, in het Jaar van de Rozenkrans.

JOHANNES PAULUS II

Vertaling: drs. W.L.P.M. Peeters

Noten:

1. Tweede Vaticaans Concilie, dogmatische Constitutie over de Kerk *Lumen gen-tium*, 11.
2. Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over het ambt en het leven van de priesters *Presbyterorum ordinis*, 5.
3. Vgl. Johannes Paulus II, apostolische Brief *Rosa-rium Virginis Mariae* (16 oktober 2002), 21.
4. Dat is de titel die ik aan een autobiografisch getuigenis bij gelegenheid van mijn vijftigjarig priesterschap heb willen geven.
5. *Leonis XIII Acta*, XXII (1903), 115-136.
6. AAS 39 (1947), 521-595 [Nederlandse vertaling: *Katholiek Archief* 2 (1948), 845-894].
7. AAS 57 (1965), 753-774 [Nederlandse vertaling: *Katholiek Archief* 20 (1965), 1002-1019].
8. AAS 72 (1980), 113-148 [Nederlandse vertaling: *Archief van de Kerken* 35 (1980), 465-488].
9. Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Constitutie over de heilige liturgie *Sacrosanctum concilium*, 47: *Salvator noster ... Sacrificium Eucharisticum Corporis et Sanguinis sui instituit, quo Sacrificium Crucis saecula, donec veniret, perpetuaret.*
10. *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 1085.
11. *Lumen gentium*, 3.
12. Vgl. Paulus VI, *Credo van het Volk van God* (30 juni 1968), 24, in: AAS 60 (1968), 442; Johannes Paulus II, apostolische Brief *Domenicae Cenae* (24 februari 1980), 9, in: AAS 72 (1980), 142-146 [Nederlandse vertaling: *Archief van de Kerken* 35 (1980), 474-476].
13. *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 1382.
14. A.w., 1367.
15. H. Johannes Chrysostomus, *In Epistolam ad Hebraeos homiliae*, 17, 3, in: PG 63, 131.
16. “Want de offergave is één en dezelfde; dezelfde die zich destijds aan het kruis offerde, offert zich nu door de dienst van de priester; alleen de wijze van offeren is verschillend”: Concilie van Trente, Sess. XXII, *Doctrina de ss. Missae sacrificio*, cap. 2, in: DH 1743.

17. Vgl. Pius XII, Encycliek *Mediator Dei* (20 november 1947), in: *AAS* 39 (1947), 548 [Nederlandse vertaling: *Katholiek Archief* 2 (1948), 863].
18. Johannes Paulus II, Encycliek *Redemptor hominis* (4 maart 1979), 20.
19. *Lumen gentium*, 11.
20. H. Ambrosius, *De Sacramentis*, V, 4, 26, in: *CSEL* 73, 70; *SCh* 25bis, 135.
21. H. Cyrillus van Alexandrië, *In Ioannis Evangelium*, XII, 20, in: *PG* 74, 726.
22. Paulus VI, Encycliek *Mysterium fidei* (3 september 1965), in: *AAS* 57 (1965), 764.
23. Concilie van Trente, Sess. XIII, *Decretum de ss. Eucharistia*, cap. 4, in: *DH* 1642.
24. H. Cyrillus van Jeruzalem, *Mystagogische Catecheses*, IV, 6, in: *SCh* 126, 138.
25. Tweede Vaticaans Concilie, dogmatische Constitutie over de goddelijke openbaring *Dei verbum*, 8.
26. *Credo van het Volk van God*, 25.
27. H. Efraïm, *Sermo IV in Hebdomadam Sanctam*, in: *CSCO* 413 / *Syr.* 182, 55.
28. *Anaphora*.
29. *Derde eucharistische gebed*.
30. *Breviarium Romanum*, Antifoon op het *Magnificat* in de tweede vespers van Sacramentsdag.
31. *Romeins Missaal*, Embolisme na het *Onze Vader*.
32. H. Ignatius van Antiochië, *Brief aan de Efesiërs*, 20,2, in: *PG* 5, 661; *SCh* 10bis, 77.
33. Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, pastorale Constitutie over de Kerk in de wereld van deze tijd *Gaudium et spes*, 39.
34. “Wilt u het lichaam van de Heer eren? Veracht Hem niet wanneer Hij naakt is. Eer Hem niet hier in het heiligdom met zijden stoffen, om Hem dan buiten te verachten waar Hij kou lijdt en gebrek aan kleren. Hij die gezegd heeft: ‘Dit is mijn lichaam’, is dezelfde die gezegd heeft: ‘Jullie hebben mij hongerig gezien en niets te eten gegeven’, en ‘Wat je de minste van mijn broeders hebt gedaan, heb je Mij gedaan’ ... Wat baat het, wanneer de eucharistische tafel rijk beladen is met gouden vaatwerk, terwijl Hij honger lijdt? Begin ermee de hongerigen te verzadigen en tooi dan het altaar met wat er overblijft”: H. Johannes Chrysostomus, *Homilie over het Evangelie van Matteüs*, 50, 3-4, in: *PG* 58, 508-509; vgl. Johannes Paulus II, Encycliek *Sollicitudo rei socialis* (30 december 1987), 31.
35. *Lumen gentium*, 3.
36. *T.a.p.*
37. Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over de missieactiviteit van de Kerk *Ad gentes divinitus*, 5.
38. “Vervolgens nam Mozes het bloed, sprenkelde dat over het volk en sprak: ‘Dit is het bloed van het verbond dat de Heer, op grond van al deze woorden, met u sluit’ ” (Ex 24,8).
39. Vgl. *Lumen gentium*, 1.

40. Vgl. *a.w.*, 9.
41. Vgl. *Presbyterorum ordinis*, 5. Hetzelfde decreet zegt in nr. 6: “Geen enkele christelijke gemeenschap wordt echter opgebouwd, als zij niet haar oorsprong en middelpunt heeft in de viering van de heilige Eucharistie.”
42. *Homilieën over de Eerste Brief aan de Korinthiërs*, 24,2, in: *PG* 61, 200; vgl. *Didachè*, IX, 4, in: *F.X. Funk I*, 22; *SCh* 248, 177; H. Cyprianus, *Brieven LXIII*, 13, in: *PL* 4, 384.
43. *Po* 26, 206.
44. *Lumen gentium*, 1.
45. Vgl. *Decretum de ss. Eucharistia*, canon 4, in: *DS* 1654.
46. Vgl. *Rituale Romanum: De sacra communione et de cultu mysterii eucharistici extra Missam*, 36 (80).
47. Vgl. *a.w.*, 38-39 (86-90).
48. Johannes Paulus II, apostolische Brief *Novo millennio ineunte* (6 ja-nuari 2001), 32.
49. “De gelovigen moeten niet nalaten gedurende de dag een bezoek te brengen aan het Heilig Sacrament, dat op een uiterst waardige plaats met de grootste eerbied volgens de voorschriften der liturgie in de kerken bewaard moet worden, aangezien dit bezoek een bewijs is van dankbaarheid, een teken van liefde en een plicht van aanbidding jegens Christus de Heer, daar tegenwoordig”: *Mysterium fidei* (3 september 1965), in: *AAS* 57 (1965), 771 [Nederlandse vertaling: *Katholiek Archief* 20 (1965), 1016].
50. *Bezoeken aan het Allerheiligste Sacrament en aan de Allerheiligste Maria*, Inleiding, in: *Opere Ascetiche* (Avellino 2000), 295.
51. *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 857.
52. *T.a.p.*
53. *T.a.p.*
54. Vgl. Congregatie voor de Geloofsleer, Brief *Sacerdotium ministeriale* (6 augustus 1983), III.2, in: *AAS* 75 (1983), 1005 [Nederlandse vertaling: *Archief van de Kerken* 38/11 (1983), 18].
55. *Lumen gentium*,10.
56. *T.a.p.*
57. Vgl. *Institutio Generalis* (Editio typica tertia), 147.
58. Vgl. *Lumen gentium*,10 en 28; *Presbyterorum ordinis*, 2.
59. “De bedienaar des altaars handelt in de persoon van Christus als Hoofd, dat namens alle ledematen offert”: *Mediator Dei*, in: *AAS* 39 (1947), 556 [Nederlandse vertaling: *Katholiek Archief* 2 (1948), 868]; vgl. Pius X, apostolische Exhortatie *Haerent Animo* (4 augustus 1908), in: *Acta Pii X*, IV, 16; Pius XI, Encycliek *Ad Catholici Sacerdotii* (20 december 1935), in: *AAS* 28 (1936), 20.
60. *Dominicae Cenaee*, 8.

61. *Sacerdotium ministeriale*, III.4; vgl. Vierde Late-raans Oecumenisch Concilie, Hoofdstuk 1, Constitutie over het katholieke geloof *Firmiter credimus*, in: *DS* 802.
62. Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over de katholieke deelneming aan de oecumenische beweging *Unitatis redintegratio*, 22.
63. *Dominicae Cenaе*, 2.
64. *Presbyterorum ordinis*, 14.
65. A.w., 13; vgl. *Wetboek van Canoniek Recht [CIC]*, can. 904; *Wetboek van Canones van de Oosterse Kerken [CCEO]*, can. 378.
66. *Presbyterorum ordinis*, 6.
67. Vgl. Eindrapport, II.C.1, in: *L'Osservatore Romano* (10 december 1985), 7 [Nederlandse vertaling: *Archief van de Kerken* 41 (1986), 144].
68. *Lumen gentium*, 26.
69. Nicolas Cabasilas, *Leven in Christus*, IV, 10, in: *SCh* 355, 270.
70. *Camino de perfección*, 35.
71. Vgl. Congregatie voor de Geloofsleer, Brief aan de bisschoppen van de katholieke Kerk over enkele aspecten van Kerk als *communio* [*Communio notio*] (28 mei 1992), 4.
72. Vgl. *Lumen gentium*, 14.
73. *Homiliae in Isaiam*, 6, 3, in: *PG* 56, 139.
74. *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 1385; vgl. *CIC*, can. 916; *CCEO*, can. 711.
75. Toespraak *Het sacrament van de verzoening vormt het christelijk geweten tot de penitenciers van de vier patriarchale basilieken* (30 januari 1981), in: *AAS* 73 (1981), 203 [Nederlandse vertaling: *Archief van de Kerken* 36 (1981), 763]. Vgl. *Decretum de ss. Eucharistia*, cap. 7 en canon 11, in: *DS* 1647, 1661.
76. *CIC*, can. 915; *CCEO*, can. 712.
77. *Lumen gentium*, 14.
78. H. Thomas van Aquino, *Summa Theologiae*, III, q. 73, a. 3c.
79. *Communio notio*, 11.
80. Vgl. *Lumen gentium*, 23.
81. *Ad Smyrnaeos*, 8, in: *PG* 5, 713.
82. *Lumen gentium*, 23.
83. *Communio notio*, 14.
84. *Sermo* 272, in: *PL* 38, 1247.
85. A.w., 1248.

86. Vgl. Johannes Paulus II, apostolische Brief *Dies Domini* (31 mei 1998), 31-51.
87. Vgl. *a.w.*, 48-49.
88. *Novo millennio ineunte*, 36.
89. Vgl. *Unitatis redintegratio*, 1.
90. Vgl. *Lumen gentium*, 11.
91. “Verleen dat wij, die het ene brood en de ene kelk delen, onderling verenigd worden in de gemeenschap van de heilige Geest”: *Anaphora van de Liturgie van de heilige Basilius*.
92. Vgl. *CIC*, can. 908; *CCEO*, can. 702; Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid der Christenen, *Oecumenisch Directorium* (25 maart 1993), 122-125, 129-131; Congregatie voor de Geloofsleer, Brief *Ad exsequendam* (18 mei 2001), in: *AAS* 93 (2001), 786.
93. “Deelneming aan elkaars eredienst die inbreuk maakt op de eenheid van de Kerk, of een formele instemming met dwaling of gevaar van geloofsafval, ergernis of onverschilligheid inhoudt, is door de goddelijke wet verboden”: Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over de oosterse katholieke Kerken *Orientalium Ecclesiarum*, 26.
94. Johannes Paulus II, Encycliek *Ut unum sint* (25 mei 1995), 45.
95. *Orientalium Ecclesiarum*, 27.
96. Vgl. *CIC*, can. 844 §§ 3-4; *CCEO*, can. 671 §§ 3-4.
97. *Ut unum sint*, 46.
98. Vgl. *Unitatis redintegratio*, 22.
99. Vgl. *CIC*, can. 844; *CCEO*, can. 671.
100. Vgl. Johannes Paulus II, *Brief aan de kunstenaars* (4 april 1999).
101. Johannes Paulus II, postsynodale apostolische Exhortatie *Ecclesia in Asia* (6 november 1999), 22.
102. Vgl. *Rosarium Virginis Mariae*, 21.
103. *Novo millennio ineunte*, 29.
104. *Summa Theologiae*, III, q. 83, a. 4c.
-

Dit is de officiële Nederlandse vertaling van deze encycliek, zoals gepubliceerd in Kerkelijke Documentatie, bestel@rkk.nl, in 2003. In andere talen staat deze tekst (en zeer veel andere publicaties van de paus) op www.vatican.va

Deze tekst staat op website StuCom, www.stucom.nl of www.kcv-net.nl/stucom, onder documentnummer 0106. Meer teksten over de Eucharistie staan op StuCom onder de nummers 0074 (Jan van Beeck ofm) 0075 (drs. Martie Dieperink) en 0086 (Scott Hahn).